

# DE VLAAMSE OPSTAND VAN FILIPS VAN KLEEF EN DE NEDERLANDSE OPSTAND VAN WILLEM VAN ORANJE *Een vergelijking*

**Jelle Haemers en Louis Sicking**



Inzet: Willem van Nassau,  
prins van Oranje (1533-1584)

Carton 'Het ontzet van Leiden' 1603. Ontwerp van Isaac van Swanenburg  
voor Goudse glazen. Archief Sint Janskerk, Gouda

Filips van Kleef (1456-1528) op een glasraam in de  
Sint-Walburgiskerk te Mons (Henegouwen, België)

Foto Guy Dupont

**‘Philippe de Clèves est anti-autrichien comme Guillaume de Nassau sera, au XVIe siècle, anti-espagnol, et, à y regarder de près, on aperçoit aisément la ressemblance de leurs politiques, s’inspirant l’une et l’autre de la même idée d’indépendance’.**

Ondanks de gelijkenissen die Henri Pirenne aanstipte, heeft geen enkele historicus zich sindsdien aan een comparatieve analyse van de opstanden van beide edelen gewaagd. Voor zover de twee edelen met elkaar werden vergeleken was dat slechts terloops of zijdelings.<sup>2</sup> Dit artikel stelt de vergelijking tussen de relatief onbekende Vlaamse Opstand onder leiding van Filips van Kleef (1488-1492) en de Nederlandse Opstand onder leiding van Willem van Oranje (1568-1584) centraal en beoogt een bijdrage te leveren aan de comparatieve geschiedenis van opstanden in het algemeen en die in de Nederlanden in het bijzonder.<sup>3</sup>

Een eerste, historiografische vergelijking tussen Filips van Kleef (1456-1528) en Willem van Oranje (1533-1584) verduidelijkt het verschil in bekendheid tussen beide opstanden en hun leiders. Willem van Oranje is immers een vaste bewoner van het pantheon der Nederlandse helden. Hij staat bekend als de ‘vader des vaderlands’, de stichter van de Nederlandse staat, en hij wordt herdacht omdat ‘zonder hem de Nederlandse Opstand niet goed voorstelbaar is en deze Opstand de Europese geschiedenis op verschillende manieren zeer diep heeft beïnvloed’, aldus E.H. Kossmann.<sup>4</sup> In de negentiende eeuw is ook Filips van Kleef een heldenstatus aangemeten: ‘Philippe de Clèves [...] devint, par la fatalité des circonstances, le héros populaire de la Flandre, le champion de la liberté des communes belges dans leur luttes suprêmes contre l’étranger’.<sup>5</sup> Niet toevallig in 1870, toen de Frans-Duitse oorlog op zijn

hoogtepunt was, bewonderde de Belgische generaal Guillaume de militaire strateeg in Filips van Kleef. Hij koppelde Filips’ vermeende genialiteit en zin voor plichtsbesef aan zijn vrijheidsgezinde strijd voor onafhankelijkheid ‘contre les prétentions tyranniques d’un prince étranger qui n’exerçait aucun pouvoir légal’<sup>6</sup>, met wie Maximiliaan van Oostenrijk werd bedoeld. Ondanks de bewondering van generaal Guillaume is Filips van Kleef echter nooit tot een nationale held uitgegroeid zoals zijn standgenoot Willem van Oranje.

Uit het hierboven aangehaalde citaat van Henri Pirenne blijkt dat ook hij Filips van Kleef als een vrijheidsstrijder zag die de particularistische steden hielp in hun strijd tegen de oprukkende staat. Pirenne situeerde de geboorte van zijn geliefde België in de periode van de Bourgondische eenmaking. Weerstand tegen deze staat kon misschien heldhaftig maar niet nobel zijn.<sup>7</sup> Het is in dit opzicht frappant dat Pirenne de mislukte veroveringstocht van Filips van Kleef in Brabant niet vermeldde. De opstand van Filips paste niet in diens historische concept omdat deze er niet in geslaagd was België in 1488 tegen de vreemde Oostenrijker te verenigen. Filips van Kleef kreeg dan ook nauwelijks aandacht in zijn *Histoire de Belgique*. De Vlaamse opstand van 1488-1492 bleef een zinloos verzet van ‘mécontents’.<sup>8</sup> In tegenstelling tot Willem van Oranje raakte Filips van Kleef in de vergetelheid.

‘Dat de geschiedschrijving veel goed te maken heeft tegenover Philips van Kleef, besefte bij-

- 1 H. Pirenne, *Histoire de Belgique, tome III: de la mort de Charles le Téméraire à l’arrivée du duc d’Albe dans les Pays-Bas (1567)* (Brussel 1907) 51.
- 2 A. de Fouw, *Philips van Kleef. Een bijdrage tot de kennis van zijn leven en karakter* (Groningen en Batavia 1937) viii, 51, 164, 170, 220, 235; J.K. Ouden-dijk, *Een Bourgondisch ridder over den oorlog ter zee. Philips van Kleef als leermeester van Karel V* (Amsterdam 1941) 29-30; R. van Uytven, ‘Crisis als cesuur’, in: *Algemene geschiedenis der Nederlanden* 5 (Bussum 1980) 420-435, aldaar 433-434; J.I. Israel, *The Dutch Republic. Its rise, greatness and fall 1477-1806* (Oxford 1995) 30-31.
- 3 De auteurs danken Marc Boone, Frederik Buylaert, Hans Cools, Geert Janssen en Anton van der Lem voor hun commentaar. Het onderzoek voor dit artikel is verricht in het kader van het ‘Programma Interuniversitaire Attractiepolen (IUAP)’ van het Federaal Wetenschapsbeleid van België.
- 4 E.H. Kossmann, ‘Willem van Oranje en de open samenleving’, in: *Herd-enking Willem van Oranje, 1584-1984* (Brussel 1985) 15.
- 5 H. Guillaume, ‘Le dernier héros du Moyen Age: Philippe de Clèves’, *Bulletin de l’Académie royale des sciences, des lettres et des beaux-arts de Belgique* XXIX (1870) 262.
- 6 Ibidem, 286-287.
- 7 Over de visie van Pirenne op laatmiddeleeuwse opstanden: J. Haemers, ‘De dominante staat. De Gentse opstand (1449-1453) in de negentiende- en twintigste-eeuwse historiografie’, *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden [BMGN]* 119 (2004) 39-61.
- 8 Pirenne, *Histoire de Belgique*, 53.

gevolg ook zijn biografie, Arie de Fouw.<sup>9</sup> Hij kwam in 1937 tot de conclusie dat de tijdscontext bepalend was voor het rebelse gedrag van Filips van Kleef. Hij was een edelman van zijn tijd, eerbijzuchtig, met een typische drang naar militaire successen en een bijpassende levensstijl, hij was kortom de verpersoonlijking van de adellijke *virtus*. Dat Filips niet in zijn opzet geslaagd is de Nederlanden tegen Maximiliaan op te zetten, is dan ook meer aan de gebrekkige medewerking van die landen te wijten dan aan de inzet en het karakter van de edelman. Na De Fouw dook de figuur van Filips van Kleef voornamelijk in de historiografie op in verband met zijn boekencollectie en het beroemde militaire traktaat dat hij schreef.<sup>10</sup>

Een comparatieve analyse van de Vlaamse en de Nederlandse Opstand biedt de mogelijkheid overeenkomsten en verschillen aan te duiden die de historicus in staat stellen patronen van opstandigheid te herkennen en hieruit oorzakelijke verklaringen te destilleren.<sup>11</sup> Een vergelijkende benadering is van bijzonder belang voor de Nederlandse Opstand omdat de geschiedschrijving hierover de neiging heeft enerzijds vooral het unieke karakter van de Opstand

en zijn leider te beklemtonen en anderzijds de Opstand als het begin van een nieuwe ontwikkeling te zien die resulteerde in een nieuwe staat. In de Nederlandse geschiedschrijving is de aandacht voor de periode voorafgaand aan de Tachtigjarige Oorlog altijd relatief gering geweest, waardoor er weinig aandacht uitging naar precedenten van opstandigheid voor het uitbreken van de Nederlandse Opstand.<sup>12</sup> Voordat de opstanden van Filips van Kleef en Willem van Oranje aan een vergelijking worden onderworpen, dient allereerst de Vlaamse Opstand voor het voetlicht te worden gebracht. Deze opstand is immers veel minder bekend dan de Nederlandse.

### De Vlaamse Opstand van 1488-1492

De Vlaamse Opstand<sup>13</sup> vindt zijn ontstaan in de grote opstandige traditie van de steden in het graafschap Vlaanderen in het algemeen en in de regeringscrisis in de Nederlanden sinds het overlijden van de Bourgondische hertog Karel de Stoute in 1477 in het bijzonder.<sup>14</sup> Nadat in 1482 ook zijn opvolgster Maria van Bourgondië onverwachts overleed, trad haar echtgenoot, aartshertog Maximiliaan van Oostenrijk, op als regent van hun minderjarig zoontje Filips de Schone. De Staten van Vlaanderen weigerden echter zijn regentschap te erkennen omdat de aartshertog de voorgaande jaren een autocratisch beleid had gevoerd dat indruiste tegen de belangen en privileges van de leidende stedelijke en zelfs adellijke elite in het graafschap. In juni 1483 verleende Maximiliaan goedkeuring aan de instelling van een regentschapsraad die voortaan het graafschap zou besturen, maar in oktober trok hij deze weer in. De regentschapsraad, die uit edelen en vertegenwoordigers van Brugge, Gent en Ieper bestond, zette het bestuur van Vlaanderen echter gewoon voort. De eerste Vlaamse Opstand was een feit. Na een strijd van een kleine twee jaar moesten de Vlaamse steden onder druk van Maximiliaans troepen in juni 1485 zijn inhuldiging als regent accepteren. Maar de onrust bleef. In november 1487 kwam Gent opnieuw in opstand. In februari 1488 sloot Brugge zich bij de opstand aan met de gevangenneming van de inmiddels tot Rooms Koning verkozen Maximiliaan die zich op dat moment in de stad bevond.<sup>15</sup> In april 1488 stelde de Gentse jurist Willem Zoete een tekst op, waarin hij voorstelde het regentschap van Maximiliaan te negeren en opnieuw Filips

9 De Fouw, *Phillips van Kleef*, viii.

10 Hierover werd op 22 april 2005 een studiedag georganiseerd in de Koninklijke Bibliotheek te Brussel, die zal resulteren in J. Haemers, C. van Hoorebeek en H. Wijsman ed., *Entre la ville, la noblesse et l'Etat: Philippe de Clèves (1456-1528), homme politique et bibliophile* (Turnhout 2007) in de serie 'Burgundica' (nr. 12).

11 Een pleidooi voor de 'vergelijkende oorzakelijke verklaring' vindt men bij C. Lorenz, *De constructie van het verleden. Een inleiding in de theorie van de geschiedenis* (Amsterdam 1998) 163-191.

12 De belangrijkste uitzonderingen zijn: W. Blockmans, 'Alternatives to monarchical centralisation: the great tradition of revolt in Flanders and Brabant', in: H. Koenigsberger ed., *Republiken und Republikanismus im Europa der frühen Neuzeit* (München 1988) 145-154; C. Tilly, *European revolutions 1492-1992* (Oxford 1993) en M. Boone en M. Prak, 'Rulers, patricians and burghers: the great and little traditions of urban revolt in the Low Countries', in: K. Davids en J. Lucassen ed., *A miracle mirrored. The Dutch republic in European perspective* (Cambridge 1995) 99-134.

13 Een meer gedetailleerde analyse van deze opstand: J. Haemers, 'Philippe de Clèves et la Flandre. La position d'un noble au coeur d'une révolte urbaine (1477-1492)', in: idem, C. Van Hoorebeek en H. Wijsman, *Philippe de Clèves*. Voor de context: W. Blockmans, 'Autocratie ou polyarchie? La lutte pour le pouvoir politique en Flandre de 1482 à 1492, d'après des documents inédits', *Bulletin de la Commission royale d'Histoire* CXL (1974) 257-368 en J.-M. Cauchies, *Philippe le Beau. Le dernier duc de Bourgogne* (Turnhout 2003) 3-54.

14 Over de Vlaamse opstandige traditie: J. Dumolyn en J. Haemers, 'Patterns of urban rebellion in medieval Flanders', *Journal of Medieval History* 31 (2005) 369-393; R. Verbruggen, *Geweld in Vlaanderen. Macht en onderdrukking in de Vlaamse steden tijdens de veertiende eeuw* (Brugge 2005) en M. Boone, 'Armes, courses, assemblees et commocions: les gens de métiers et l'usage de la violence dans la société urbaine flamande à la fin du Moyen Age', *Revue du Nord* 87 (2005) 1-33. Over 1477: W. Blockmans ed., 1477. *Le privilège général et les privilèges régionaux de Marie de Bourgogne pour les Pays-Bas* (Kortrijk 1985).

15 R. Wellens, 'La révolte brugeoise de 1488', *Handelingen van het genootschap voor geschiedenis gesticht onder de benaming 'Société d'Emulation' te Brugge* (HGG) 102 (1965) 5-52.



Filips van Kleef (1456-1528) op een glasraam in de Sint-Walburgiskerk te Bergen (Henegouwen, België)

Foto Guy Dupont

de Schone in een regentschapsraad het Bourgondische landencomplex te laten besturen. Gent, Brugge en hun aanhangers zochten steun voor deze politieke stelling in een vergadering van de Staten-Generaal te Gent, die op 12 mei 1488 resulteerde in een 'acte van eendrachtichede ende unye van allen den landen', kortweg Akte van Eendrachtigheid genoemd.<sup>16</sup> Onder internationale druk en in ruil voor erkenning van een op 16 mei 1488 tot stand gekomen verbondsakte, de zogenaamde Vrede van Brugge, waarmee de rechten en privileges van Vlaanderen en de gewesten Brabant, Henegouwen en Zeeland opnieuw werden bezegeld, lieten de Vlamingen de getergde vorst vrij.<sup>17</sup>

Dat Maximiliaan zich niet bij de vernederende vrede zou neerleggen, beseften de Vlamingen reeds voor de proclamatie ervan.<sup>18</sup> Begin mei 1488 zochten de Vlaamse steden dan ook een sterke leidersfiguur die de oppositie tegen Maximiliaan kon coördineren en die over de militaire kwaliteiten beschikte om de oprukkende Duitse troepen weerstand te bieden.

Eén van de voornaamste militaire strategen van Maximiliaan, Filips van Kleef, die in mei 1488 als gijzelaar in ruil voor Maximiliaans vrijlating te Gent gevangen zat, was nog vóór de Vrede van Brugge bereid gevonden de Vlaamse troepen te leiden en, onder de auspiciën van de Franse koning (de leenheer van de graaf van Vlaanderen), als stadhouder-generaal van Filips de Schone op te treden.

Filips van Kleef was een ervaren krijgsman, die bovendien de verenigde oppositie in de Nederlanden incarneerde: hij was een Bourgondische edelman met Brabantse en Duitse wortels (Kleef-Ravenstein), hij had een aanzienlijk bezit in Vlaanderen en Henegouwen, een vermogend netwerk in Zeeland (de familie Van Borsssele) en hij was gehuwd met een telg uit een machtige Franse familie, Françoise van Luxemburg. Hij was in die optiek de juiste persoon op de juiste plaats.<sup>19</sup> Filips van Kleef was een verfijnde (edel)man, tevens een echte *warlord*, maar geen held van het stedelijke particularisme, zoals Pirenne en Guillaume hem voorstelden.<sup>20</sup> Tussen 1488 en 1492 was hij in de eerste plaats verantwoordelijk voor de militaire uitvoering van het stedelijke project van zelfbestuur in Vlaanderen. Daarnaast gaf hij het voorbeeld aan zijn standgenoten te strijden voor de Bourgondisch-Nederlandse zaak en hun gehoorzaamheid aan Maximiliaan op te geven.

Filips zocht eveneens contact met ontevreden elementen buiten Vlaanderen, vooral Hollandse Hoeken, Willem van der Mark in Luik, Naamse en Luxemburgse opstandelingen en de Vlaamse factie aan het Franse hof die daar sinds de dood van hertog Karel de Stoute verbleef. Gesteund door Franse mankrachten ondernam Filips van Kleef, in naam van Filips de Schone,

16 Blockmans, 'Autocratie ou polyarchie?', 298. Voor deze akte had Pirenne uiteraard wel interesse: H. Pirenne, 'Le rôle constitutionnel des Etats généraux des Pays-Bas en 1477 et en 1488', in: *Mélanges Paul Fredericq* (Brussel 1904) 267-271.

17 W. Blockmans en W. Prevenier, *De Bourgondiërs. De Nederlanden op weg naar eenheid, 1384-1530* (Amsterdam en Leuven 1997) 221-223.

18 I. Diegerick, 'Correspondance des magistrats d'Ypres', *HGG XIV* (1855-56), 3-142, aldaar 65. Vergelijk De Fouw, *Philips van Kleef*, 139-153 en H.G. Koenigsberger, 'Fürst und Generalstaaten Maximilian I. in den Niederlanden (1477-1493)', *Historische Zeitschrift* 242 (1986) 557-579, aldaar 574, volgens wie het ongewis is of Maximiliaan al van begin af aan van plan was zijn eed te herroepen.

19 Een charismatische leider die paste in de context, zou Max Weber stellen. M. Weber, *Wirtschaft und Gesellschaft* (Tübingen vijfde druk 1972) 140 e.v..

20 Dit blijkt alleen al uit zijn deelname, in Franse dienst, aan de Italiaanse oorlogen. In de jaren 1499-1501 brak hij de macht van de Italiaanse stadstaten om ze aan de Franse kroon te voegen. De Fouw, *Philips*, 283-329.

in september 1488 een veldtocht door Brabant. Brussel, Nijvel en Leuven ontvingen hem relatief welwillend. Maar de noordelijke Brabantse steden Antwerpen, 's-Hertogenbosch en Bergen-op-Zoom, alsook de heerlijkheid Mechelen, weigerden hun steun aan Maximiliaan op te zeggen, terwijl andere Brabantse steden als Halle en Vilvoorde nog twijfelden. In november 1488 nam jonker Frans van Brederode Rotterdam in toen bleek dat de stad zich niet aan de zijde van de opstandelingen wilde scharen. Hij deed dit namens Filips van Kleef en ten gunste van de landsheer, Filips de Schone.<sup>21</sup> Na de mislukking van een propagandacampagne ontaarde Filips' gang door Brabant echter in een gewelddadige veroveringstocht. De Luikenars slaagden er niet in Filips van Kleef bij te staan bij zijn verovering van Limburg en ook in Holland stakte de strijd. De samengebrachte middelen bleken uiteindelijk op alle fronten onvoldoende. De Vlaamse steden konden het geld niet opbrengen, de steun van de Hollanders en die van de Luikenars bleek miniem terwijl de Franse koning zich steeds minder in Vlaanderen interesseerde, maar des te meer in het hertogdom Bretagne. De Vlaamse Opstand was op een oorlog tussen voor- en tegenstanders van Maximiliaan uitgedraaid. Vanuit het Vlaamse westkwartier en het oosten rukten Duitse troepen, onder bevel van Albrecht van Saksen, naar het noorden van Vlaanderen op. Nadat de Franse koning in juli 1489 vrede sloot met Maximiliaan (verdrag van Frankfurt), werd de situatie voor de Vlaamse opstandelingen uitzichtloos. In september 1489 trok Filips zich uit Brussel terug, in oktober aanvaardden de Vlamingen de vernederende Vrede van Montilz-les-Tours. De poging van de Vlaamse Opstand een algemeen Nederlandse opstand tegen Maximiliaan te maken was mislukt.

Gent echter weigerde de vernederende vredesvoorwaarden te aanvaarden. Ook in Brugge laaide het verzet tussen augustus en december 1490 weer op. Filips van Kleef koos positie in het grafelijk kasteel te Sluis en zocht van daaruit opnieuw contact met de Franse koning die

hem opnam in zijn dienst. Karel VIII was er inmiddels in geslaagd Bretagne onder controle te krijgen, zij het nog niet definitief, want ook daar bond Maximiliaan de strijd opnieuw aan door een huwelijk – met de handschoen – te sluiten met erfdochter Anna van Bretagne. Uiteindelijk kon Filips van Kleef noch Gent de oorlog langer dragen en bleek Maximiliaan over veel grotere financiële reserves te beschikken. In juli 1492 gaf Gent zich over. In Sluis hield Filips van Kleef, ondanks verwoede militaire aanvallen van Albrecht van Saksen en Engelbrecht van Nassau en de aanwezigheid van een Engels-Nederlandse vloot, aanvankelijk nog stand. Pas na de dreiging van confiscatie door Maximiliaan van de erfenis van zijn zopas overleden vader Adolf in september 1492 en nadat de Franse steun definitief was weggefallen – toen Engelse troepen Boulogne aanvielen en Spaanse troepen het Franse zuiden – gaf Filips zich op 12 oktober 1492 eervol over. Hij kreeg volledige vergiffenis, mocht al zijn goederen blijven beheren, ging weer deel uitmaken van de hofhouding van Filips de Schone en hij ontving naast dit alles nog een fikse som geld.<sup>22</sup> Na een opstand van vier jaar kwam Filips van Kleef er, in tegenstelling tot het graafschap Vlaanderen, zonder kleerscheuren van af. Het was Maximiliaan niet gelukt hem militair op de knieën te krijgen, maar de opstandelingenleider was in elk geval bereid gevonden zijn strijd op te geven.

### Persoonlijke motieven

Filips van Kleef en Willem van Oranje gaven elk leiding aan een opstand die een ernstige bedreiging vormde voor de gevestigde orde. In hoeverre werden beide hoge edelen door persoonlijke motieven en belangen gedreven? Zeker is dat eergevoel een belangrijke factor is geweest in de beslissing van Filips van Kleef zich aan te sluiten bij de opstandelingen. Filips haalde steeds de eedbreuk van Maximiliaan aan als voornaamste reden voor zijn vertrouwensbreuk met de vorst.<sup>23</sup> Voor zijn oppositie liet Filips van Kleef zich rijkelijk betalen door de Vlaamse steden. In 1488 en 1489 keurden zij verschillende bedden goed die zowel dienden om de oorlog te financieren als om Filips van Kleef zijn staat te laten voeren. Hij heeft nooit tegen zijn eigen belangen in gehandeld. Filips was in dit opzicht bepaald geen uitzondering. Edelen lieten zich goed betalen voor hun diensten en verloren hun eigen belangen zelden of nooit uit

21 M.J. van Gent, 'Pertijelike saken'. *Hoeken en Kabeljauwen in het Bourgondisch-Oostenrijkse tijdperk* (Den Haag 1994) 377.

22 De geldboete liet Maximiliaan door de Vlaamse steden opbrengen. De Fouw, *Philips van Kleef*, 272-273. De tekst van de Vrede van Sluis zal worden uitgegeven in: Haemers, 'Philippe de Clèves'.

23 Maximiliaan had in de Vrede van Brugge van 1488 namelijk beloofd het graafschap Vlaanderen niet meer aan te vallen, wat hij uiteindelijk toch deed. De Fouw, *Philips van Kleef*, 139-153.



Willem van Nassau,  
prins van Oranje (1533-1584)

Archief Sint Janskerk, Gouda

het oog.<sup>24</sup>

Ook de gewapende strijd van Willem van Oranje was niet geheel gespeend van persoonlijke motieven. Volgens K.W. Swart werd Oranje in het begin van zijn politieke carrière vooral door persoonlijke eerzucht gedreven. Hoewel de instelling van de nieuwe bisdommen de aanleiding vormde voor de breuk tussen Oranje en Granvelle, speelde het verwijt van de prins dat zijn vroegere vriend zijn poging om een machtsbasis in Brabant op te bouwen had geblokkeerd een rol van betekenis in hun verwijdering. Toch gaat het te ver om te stellen dat Oranjes zucht naar politieke invloed de enige drijfveer is geweest voor zijn conflict met Filips II.<sup>25</sup> Op het moment dat Willem van Oranje besloot de gewapende strijd tegen Alva aan te vatten, was hij veroordeeld als verrader, zijn oudste zoon en erfgenaam ontvoerd, zijn bezit verbeurd ver-

klaard en zijn reputatie vernietigd. Maar de weg van de verzoening, die Filips van Kleef uiteindelijk bewandelde en die ook Willem was aanbevolen als mogelijkheid tot herstel van eer en fortuin, is de prins van Oranje niet ingeslagen. Na zijn vlucht in 1567 heeft de prins zijn eigen belangen slechts nagestreefd binnen de marges van de opstand.<sup>26</sup>

Filips van Kleef noch Willem van Oranje gaven leiding aan een opstand louter en alleen uit persoonlijke motieven. Beiden waren overtuigd van de legitimiteit van hun verzet tegen de centrale regering. De Nederlandse<sup>27</sup> opstandelingen aan het einde van de vijftiende eeuw en die vanaf de late jaren zestig van de zestiende eeuw, zouden een enkel door eigenbelang gedreven, oorlogszuchtige edelman nooit tot hun leider gekozen hebben. Toch liet Filips van Kleef zijn persoonlijke belangen uiteindelijk zwaarder wegen dan Willem van Oranje de zijne. 'De laatste aanvaardde', in de woorden van Johanna Oudendijk, 'met edele berusting alle consequenties van zijn eens gekozen standpunt. De zaak welke hij verdedigde, diende hij in den waren zin des woords met opoffering van goed en bloed.' Filips van Kleef offerde daarentegen volgens haar uiteindelijk de belangen van het land als geheel op aan zijn eigenbelang door zijn strijd voort te zetten op het moment dat Gent en Brugge hun verzet al hadden gestaakt. Pas toen de situatie uitzichtloos was en hem het vooruitzicht werd geboden dat hij in ruil voor onderwerping zou worden erkend als erfgenaam van zijn vader, gaf Filips zijn strijd op. Meer nog dan zijn riddereer, had het perspectief op herstel van bezittingen en aanzien de doorslag gegeven.<sup>28</sup>

We kunnen het wel eens zijn met de visie van Oudendijk, mits twee opvallende verschillen

24 A. Jouanna, *Le devoir de révolte. La noblesse française et la gestation de l'Etat moderne (1559-1661)* (Parijs 1989) 60, heeft dit voor het optreden van de adel ten tijde van de Fronde vastgesteld.

25 K.W. Swart, 'Willem de Zwijger' in: C.A. Tamse ed., *Nassau en Oranje in de Nederlandse geschiedenis* (Utrecht en Amsterdam 2<sup>e</sup> druk 1996) 51-88, aldaar 55. Zie ook zijn 'Wat bewoog Willem van Oranje de strijd tegen de Spaanse overheersing aan te binden?', *BMGN* 99 (1984) 554-572. Vergelijk H.G. Koenigsberger, 'Orange, Granvelle and Philip II', *BMGN* 99 (1984) 573-595, volgens wie eigenbelang en behartiging van de familiale belangen de belangrijkste redenen zouden zijn geweest voor Oranjes opstand.

26 A.Th. van Deursen, *Willem van Oranje. Een biografisch portret* (Amsterdam 1995) 46-47; A. Duke, 'Van "trouwe dienaar" tot "onverzoenlijke tegenstander van Oranje": K.W. Swarts interpretatie van Willem van Oranje' in: K.W. Swart, *Willem van Oranje en de Nederlandse Opstand 1572-1584*, bezorgd door R.P. Fagel e.a. (Den Haag 1994) 19-34, aldaar 30.

27 'Nederlandse' hier in de betekenis van optelsom van Vlamingen, Hollanders en andere inwoners van de Nederlanden. Het ging immers zowel in 1488-1492 als in 1568 en daarna om opstandelingen uit de verschillende gewesten van de Nederlanden.

tussen Maximiliaan van Oostenrijk en Filips II hierbij in ogenschouw worden genomen. Maximiliaan nam actief en in eigen persoon deel aan de strijd in de Nederlanden, terwijl Filips II ver weg in Spanje vertoefde waar hij zijn aandacht moest verdelen tussen de verschillende delen van zijn rijk, wat betekende dat hij geregeld hogere prioriteit gaf aan andere staatszaken dan de Nederlandse Opstand.<sup>29</sup> Het tweede verschil betreft de houding van de twee vorsten ten opzichte van de opstandige onderdanen. Terwijl Filips van Kleef na zijn overgave en het vragen van vergiffenis weer in de gunst van de Habsburgers stond, was Filips II onvermurwbaar. De godsdienstkwestie, die ten tijde van de Vlaamse Opstand nog geen rol speelde, maakte toegevingen zonet onmogelijk, dan toch veel moeilijker. De dood van Lamoraal van Egmond en Filips van Horn is er het dramatische bewijs van. Het meedogenloze beleid van Filips II heeft de oppositie tegen zijn bewind alleen maar versterkt, terwijl Maximiliaan van Oostenrijk en zijn entourage, door handig in te spelen op de belangen van de adel, de opstandelingen veel wind uit de zeilen hebben genomen.<sup>30</sup> In tegenstelling tot voor Filips van Kleef was er voor Willem van Oranje geen weg meer terug. Willem van Oranje en zijn aanhangers hebben verschillende malen de mogelijkheid gehad een eervolle vrede met Filips II te sluiten, maar het was telkens de godsdienstkwestie die een oplossing in de weg stond. Niet alleen de bekering van Willem van Oranje tot het pro-

testantisme is hiervoor verantwoordelijk, de meerderheid van de stadsbestuurders in de opstandige gewesten, en dus de meerderheid in de statenvergadering, behoorde inmiddels tot de protestanten. De godsdienstkwestie verhardde de tegenstellingen in verschillende gelederen in de samenleving.

### De houding van verschillende gelederen in de samenleving

#### De adel

Op welke maatschappelijke steun konden beide opstandelingenleiders rekenen? De hoge adel of aristocratie heeft in beide opstanden een initiërende en leidende rol gespeeld. Deze bovengewestelijke elite, bewust gecreëerd onder de Bourgondiërs en versterkt ten tijde van het regentschap van Maximiliaan van Oostenrijk, vormde één van de belangrijkste steunpilaren voor de uitoefening van de vorstelijke macht in de verschillende Nederlandse gewesten.<sup>31</sup> Enerzijds versterkte deze bovengewestelijke laag het gezag van de vorst die hem voorzag van politieke functies, schenkingen, heerlijkheden, titels en andere gunsten. Maar anderzijds heeft het feit dat de macht en bezittingen van de hoge adel de grenzen van de verschillende gewesten en die van de Nederlanden overstegen, belangrijk bijgedragen tot de ontwikkeling van deze groep tot een bovengewestelijke belangengemeenschap, die in tijden van crisis bereid was de groepsbelangen en die van het land te verdedigen, desnoods tegen de regerende vorst of regent in.

De voortschrijdende centralisatie van het Bourgondisch-Habsburgse staatsapparaat leidde tot een groeiende macht van een kleine schare vertrouwelingen van de vorst, die in toenemende mate uit juristen bestond. De oude privileges van de adel verloren steeds meer aan kracht. De adel kwam in opstand tegen een ongeloofwaardige vorst die de traditionele politieke regels niet meer respecteerde, maar de Bourgondische erfenis usurpeerde en de adellijke machtspositie in de staat ondergroef. Wat Pirenne aanduidde als de 'nationale Bourgondische reflex van de adel' om zich te keren tegen deze machtsvermindering, speelde voor het eerst een rol ten tijde van Maximiliaan. A. Jouanna spreekt van de 'plicht tot revolte'.<sup>32</sup> Ook tijdens de Nederlandse Opstand vormde de toegenomen macht van niet-edelen, juristen en bureaucraten op het vorstelijke beleid een doorn in het adellijke

28 Oudendijk, *Een Bourgondisch ridder*, 30. Adolf van Kleef stierf op 21 september 1492 te Souburg, na in opdracht van Maximiliaan in gevangenschap te hebben verkeerd. De Rooms Koning dreigde met onmiddellijke confiscatie van Adolfs erfenis in de dagen na zijn dood. Haemers, 'Philippe de Clèves', onder andere gebaseerd op Archives départementales du Nord: série B, nr. 2144, f° 125 r° en 127 v°.

29 Israel, *The Dutch Republic*, 31.

30 Behalve op Filips van Kleef paste Maximiliaan deze overtuigingsmethode ook toe op Filips van Bourgondië-Beveren. Nadat deze zijn aanvankelijke steun aan de eerste Vlaamse Opstand had opgegeven en zich verzoende met Maximiliaan werd hij in 1485 beloofd met een huwelijk met de rijke erfdochter Anna van Borssele (die ooit aan Filips van Kleef was beloofd) wier bezittingen op het eiland Walcheren een ideale uitgangspunt vormden voor de uitoefening van het ambt van admiraal van de Nederlanden, dat hij, na zijn tweede steun aan de Vlamingen en latere overgave in 1490, uit de handen van de vorst ontving. Zie hierover L. Sicking, *Neptune and the Netherlands. State, economy, and war at sea in the Renaissance* (Leiden en Boston 2004) 58-59 en J.-M. Cauchies, 'Bourgogne (Philippe de)', in: *Nouvelle Biographie Nationale* III (1994) 275-276.

31 Blockmans en Prevenier, *De Bourgondiërs*, 144; J. Dumolyn en F. van Tricht, 'Adel en nobilitierungsprocessen in het laatmiddeleeuwse Vlaanderen: een status quaestionis', *BMGN* 115 (2000) 197-222 en H. Cools, *Mannen met macht. Edellieden en de moderne staat in de Bourgondisch-Habsburgse landen (1475-1530)* (Zutphen 2001) 143-147.

32 Jouanna, *Le devoir de révolte*, 391-399. Zie ook bijvoorbeeld H. Van Nierop, 'The nobles and the revolt', in: G. Darby ed., *The origins and development of the Dutch Revolt* (Londen en New York 2001) 48-66.

oog.<sup>33</sup> 'Filips van Kleef kondigde Oranje al aan', stelde Raymond van Uytven in deze context.<sup>34</sup> Belangrijke edelen, zoals Filips' vader Adolf van Kleef, Lodewijk van Gruuthuize, Filips van Bourgondië-Beveren, Adriaan Vilain en anderen, steunden Filips van Kleef moreel, militair en financieel. In de zestiende eeuw treffen we een gelijkaardig verbond van edelen aan. In 1562 smeedde Willem van Oranje in zijn Brusselse paleis met andere hoge edelen, onder wie Egmond en Horn, een adellijke liga die na het geëiste vertrek van Granvelle grote invloed kreeg op het landsbestuur. Oranje hield in de Raad van State een redevoering waarin hij pleitte voor godsdienstvrijheid en Egmond reisde namens de Nederlandse edelen af naar Spanje om Filips te bewegen tot een minder strenge toepassing van de ketterplakaten. Naast deze initiatieven van hoge edelen sloot een twintigtal lagere edelen, die zich verzetten tegen de bedreiging van hun invloed door de voortgaande centralisatie vanuit Brussel, in de winter van 1565-1566 het 'Eedverbond' of 'Compromis van Edelen', dat zich collectief uitsprak tegen de geloofsvervolgung. Zo'n vierhonderd edelen sloten zich bij het Compromis aan. Verder wensten zij dat de Staten-Generaal bijeengeroepen werd en dat Oranje, Egmond en Horn de leiding in het land kregen.

De steun van de adel voor de twee opstanden was echter algemeen noch onvoorwaardelijk. Voor zowel Maximiliaan van Oostenrijk als Filips II was de adel een onontbeerlijke steunpilaar voor het bieden van tegenwicht tegen de stedelijke macht. Maximiliaan van Oostenrijk reageerde op adellijke opstandigheid door de begunstiging van trouwe edellieden te intensiveren. In ruil voor trouw stelde de Rooms Koning hen politieke functies in het vooruitzicht alsook de opbrengsten van herstelbetalingen die hij aan opstandige steden oplegde.<sup>35</sup> Tegelijkertijd konden opstandige edelen rekenen op confiscatie van hun bezittingen. Aristocraten als Willem van Croy, Engelbert van Nassau (een oudoom van Willem van Oranje), Jan van Glymes-Bergen en de heren van Egmond kozen partij voor Maximiliaan. Enig opportunisme was sommige edelen niet vreemd.<sup>36</sup> Zoals we zagen is uiteindelijk ook Filips van Kleef zelf weer in de vorstelijke kring opgenomen. De zeer gunstige voorwaarden die hem waren geboden, hebben in de beslissing zijn verzet op te geven een doorslaggevende rol gespeeld. Ook tijdens de Nederlandse Opstand schaarde het

merendeel van de hoge edelen zich uiteindelijk opnieuw achter Filips II. Voor de veelal katholiek gebleven aristocraten was het verzet uit de hand gelopen. De verzoening met de vorst werd vergemakkelijkt door het vooruitzicht op pardon en aantrekkelijke gunsten waaronder ambten en vergoedingen. De Unie van Atrecht symboliseerde deze verzoening, al kwam van de institutionele hervormingen die de positie van de aristocratie had moeten versterken uiteindelijk weinig tot niets terecht. Integendeel, al gauw werd men geconfronteerd met een leger Spaanse ambtenaren.<sup>37</sup> Ondertussen gingen verschillende volhardende opposanten, onder wie Oranje, in ballingschap. Oranje moest op zoek naar nieuwe bondgenoten, die hij vooral in de steden vond.

Kortom, het viel Filips van Kleef en Willem van Oranje niet mee de adel voor hun zaak te winnen. Verrassend is dat niet. De vorst stond immers aan de top van een gevestigde orde die de adel een geprivilegieerde positie bood. In ruil voor vele voordelen bleef de adel de vorst steunen die deze orde garandeerde. De edellieden zullen zich hebben gerealiseerd dat oppositie tegen de centrale regering hen have en goed zou kunnen kosten. Voor de meeste edellieden stond er teveel op het spel en waren de vooruitzichten op succes bij volharding van de oppositie te ongewis. Dit onderstreept de bijzondere rol die Filips van Kleef en Willem van Oranje bereid waren te spelen, de eerste gedurende enkele jaren, de tweede tot het bittere einde.

### De steden

De rol van de steden is tijdens beide opstanden van essentiële betekenis geweest. De Vlaamse Opstand van 1488 was in de eerste plaats een stedelijke opstand. De Gentse en Brugse elites weigerden het autocratische bewind van Maximiliaan langer te aanvaarden. In beide

33 M. Baelde, 'Edellieden en juristen in het centrale bestuur der zestiende-eeuwse Nederlanden (1531-1578)', *Tijdschrift voor Geschiedenis* [TVG] 80 (1967) 39-51, aldaar 48-49.

34 Van Uytven, 'Crisis als cesuur', 433-434; Israel, *The Dutch Republic*, 32-33.

35 R. Van Uytven, 'Vorst, adel en steden: een driehoeksverhouding in Brabant van de twaalfde tot de zestiende eeuw', *Bijdragen tot de geschiedenis* 59 (1976) 93-122, aldaar 113.

36 Dat toont de case-study naar het politieke gedrag van de familie De Baenst in de opstand van Filips van Kleef aan. F. Buylaert, 'Sociale mobiliteit bij stedelijke elites in laatmiddeleeuws Vlaanderen. Een gevalstudie over de Vlaamse familie De Baenst', *Jaarboek voor Middeleeuwse Geschiedenis* 8 (2005) 201-251, aldaar 244.

37 H. de Schepper, 'De mentale rekonversie van de Zuidnederlandse hoge adel na de Pacificatie van Gent', *TvG* 89 (1976) 420-428, aldaar 423-426.



steden steunde een hechte coalitie van politici, financiers, handelaars en andere kapitaalkrachtige burgers de opstand. Zij zochten aldus aansluiting bij de revolutionaire traditie van de ambachtslieden.<sup>38</sup> De Nederlandse Opstand rekruteerde uit dezelfde sociale groeperingen.<sup>39</sup> Van de vorst eisten zij veilige handel, rechtszekerheid voor de burgers en kooplui, billijke belastingen en – in de zestiende eeuw – een relatieve vrijheid van godsdienst. Aan die voorwaarden werd volgens de opstandelingen die zich achter Filips van Kleef en Willem van Oranje hadden geschaard niet langer door de centrale regering voldaan. In een dergelijk gespannen politiek klimaat functioneerden algemene overlegorganen als een regentschapsraad of de Staten-Generaal als alternatief voor de centrale macht. Het was een opstandige intentie in 1488 het gehele Bourgondische landencomplex door een Staten-Generaal te laten besturen, hoewel dat nooit is gelukt.<sup>40</sup> Tijdens

de opstand van Willem van Oranje dienden de landvoogd en de Staten-Generaal gezamenlijk als plaatsvervanger van Filips II op te treden. Maar ook dat ging met interne politieke conflicten gepaard.<sup>41</sup> Toch zou de Staten-Generaal op lange termijn overleven.

Stedelijke steun voor de opstanden van Filips van Kleef en Willem van Oranje was echter niet vanzelfsprekend. In Brussel en Leuven bijvoorbeeld bestond in 1488 aanvankelijk veel weerzin tegen de Vlaamse Opstand. De politieke elite vreesde er terecht dat deelname aan de opstand haar positie zou ondermijnen. Filips steunde in de Brabantse steden die niet van Maximiliaans economische begunstigingsbeleid hadden kunnen profiteren, waaronder Brussel, vooral op de ontevredenheid van de onderste sociale lagen van de bevolking.<sup>42</sup> Hij kon hier niet rekenen op een algemene ontevredenheid onder de bevolking zoals in de Vlaamse steden. Dit is een belangrijke factor voor de beantwoording van de vraag waarom de Vlaamse Opstand niet tot een algemeen-Nederlandse opstand is uitgegroeid.

Willem van Oranje had tot de onverwachte inname van Den Briel door de geuzen op 1 april 1572 geen eigen basis in de Nederlanden. Tot dat moment was Oranje vooral aangewezen op de watergeuzen die opereerden vanuit buitenlandse havens. Pas na 1 april, toen verschillende steden in Holland en Zeeland de zijde kozen van de opstand, konden deze gewesten de basis vormen voor zijn macht en opstand.<sup>43</sup> In Vlaanderen waren in de jaren 1580 wel enkele calvinistische republieken actief, maar de samenwerking met Willem van Oranje verliep stug. De verhoudingen waren soms zelfs ronduit vijandig doordat bijvoorbeeld Gent zich meermaals bezondigde aan religieuze onbuigzaamheid.<sup>44</sup>

Welke factoren hebben bijgedragen tot de aansluiting van steden bij de opstanden van Filips van Kleef en Willem van Oranje? Allereerst moet worden vastgesteld dat economische en sociale omstandigheden steeds een voedingsbodem vormden voor stedelijke opstandigheid. De Nederlandse steden gingen zowel aan het einde van de vijftiende eeuw als in de jaren zestig en zeventig van de zestiende eeuw gebukt onder prijsstijgingen en toenemende sociale tegenstellingen.<sup>45</sup> De oorlogen van Maximiliaan met Frankrijk (1477-1482 en 1486-1493) en het optreden van de watergeuzen tussen 1568 en 1572 hadden desastreuze gevolgen voor de

- 38 Zie de geciteerde literatuur in noten 12 en 14, alsook W. Prevenier en M. Boone, 'De steden van de Zuidelijke Nederlanden in de late Middeleeuwen. Stedelijke identiteit en corporatieve solidariteiten', *Gemeentekrediet van België, driemaandelijkse tijdschrift* 47 (1993) 25-42 en J. Haemers, *De Gentse opstand (1449-1453). De strijd tussen netwerken om het stedelijke kapitaal* (Kortrijk-Heule 2004) 423-436. Voor Holland zie J.W. Marsilje ed., *Bloedwraak, partijstrijd en pacificatie in laat-middeleeuws Holland* (Hilversum 1990), passim.
- 39 Enkele casestudies: J. Dambruyne, 'De middenstand in opstand. Corporatieve aspiraties en transformaties in het zestiende-eeuwse Gent', *Handelingen voor de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent* LVIII (2003) 71-122; G. Marnef, *Antwerpen in de tijd van de Reformatie. Ondergronds protestantisme in een handelsmetropool, 1550-1577* (Antwerpen 1996); H. van Nierop, *Het verraad van het Noorderkwartier. Oorlog, terreur en recht in de Nederlandse Opstand* (Amsterdam 1999); W. te Brake, *Shaping history. Ordinary people in European politics 1500-1700* (Berkeley etc. 1998) 74-90. De noordelijke middenklasse zou deze opstandige traditie bewaren: M. Prak, 'Civil disturbances and urban middle class in the Dutch Republic', *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* 15 (1989) 165-173 en R. Dekker, *Holland in beroering. Oproeren in de zeventiende en achttiende eeuw* (Baarn 1982).
- 40 R. Wellens, *Les États généraux des Pays-Bas des origines à la fin du règne de Philippe le Beau (1464-1506)* (Kortrijk 1974) 192-213; W. Blockmans, *De volksvertegenwoordiging in Vlaanderen in de overgang van Middeleeuwen naar nieuwe tijden (1384-1506)* (Brussel 1978) 141-143 en H.G. Koenigsberger, *Monarchies, States Generals and Parliaments. The Netherlands in the fifteenth and sixteenth centuries* (Cambridge 2001) 65.
- 41 Zie bijvoorbeeld J. Koopmans, *De staten van Holland en de Opstand. De ontwikkeling van hun functies en organisatie in de periode 1544-1588* (Den Haag 1990) 117-144.
- 42 B. Willems, 'Militaire organisatie en staatsvorming aan de vooravond van de nieuwe tijd. Een analyse van het conflict tussen Brabant en Maximiliaan van Oostenrijk (1488-1489)', *Jaarboek voor middeleeuwse geschiedenis* 1 (1998) 261-286, aldaar 276, 280, 282 en R. van Uytven ed., *Geschiedenis van Brabant van het hertogdom tot heden* (Leuven 2004) 219-220.
- 43 L. Sicking, 'De integratie van Holland. Politiek en bestuur in de Bourgondische-Habsburgse tijd' in: T. de Nijs en E. Beukers ed., *Geschiedenis van Holland 1 tot 1572* (Hilversum 2001) 259-290, aldaar 287-289.
- 44 J. Decavele, 'De mislukking van Oranjes 'democratische' politiek in Vlaanderen', *BMGN* 99 (1984) 641-649; G. Marnef, 'The towns and the Revolt' in: Darby, *The origins*, 84-106, aldaar 101.



Filips van Kleef en Willem van Oranje, 'buren' op de Coudenberg te Brussel: boven het paleis van Ravenstein en onder het enige restant van het paleis van Nassau (de Sint-Joriskapel)

foto's Bram Vannieuwenhuyze.



internationale handel, de voornaamste basis van de economische macht van de steden in de Nederlanden. Hierbij moet overigens worden opgemerkt dat Vlaanderen het zwaarst gebukt ging onder de oorlogen met Frankrijk, en Groningen, Friesland en Holland in het bijzonder te lijden hadden onder de aanvallen van de watergeuzen.<sup>46</sup> Het is misschien niet zozeer de armoede op zich die de stedelingen aanzette tot opstand. Veeleer was het onvermogen of de onwil van de autoriteiten om de economische malaise het hoofd te bieden voor veel stedelingen een bron van ergernis en een oorzaak van opstandigheid.

Naast de economische crises, de sociale wan-toestanden en de religieuze intolerantie, die in de laatste paragraaf aan bod komt, is de schending van de privileges door de centrale regering, net als voor de adel, ook voor de steden een steen des aanstoets geweest. Dit was uiteraard vooral een zorg van de stedelijke elite en de

middengroepen. Hun representanten hadden zitting in het stadsbestuur dat zijn macht ingeperkt zag door de centraliserende staat. De invoer van de tiende en de twintigste penning door Alva ondergroef bijvoorbeeld de traditionele manier van het heffen van belastingen in de Nederlanden. Tot dan toe onderhandelden de Staten over de invoer van een nieuwe heffing waarbij een zekere mate van politieke inspraak was verzekerd. Een permanente belasting was nodig voor de staat om een onafhankelijke militaire politiek te voeren<sup>47</sup>, maar deze ontnam de stedelijke elite de mogelijkheid tot beïnvloeding van het beleid. Deze botsing van politieke belangen creëerde een verzetsplatform dat zowel katholieken als protestanten kon mobiliseren.<sup>48</sup>

Toch moet de schending van de privileges als oorzaak van de opstand onder leiding van Willem van Oranje niet worden overschat. De dreiging van een algemene volksofstand zullen vele magistraten als een groter gevaar voor hun positie hebben beschouwd dan de schending van de privileges door de vorst. De meedogenloze kettervervolgving stuitte velen misschien tegen de borst, maar was op zichzelf geen reden genoeg voor de magistraten om zich bij de opstandelingen aan te sluiten.<sup>49</sup>

Zo gold ook voor de meeste magistraten wat hiervoor is opgemerkt over de adel. Voor hun woog het behoud van hun positie uiteindelijk meestal zwaarder dan de schendingen van de privileges door Maximiliaan van Oostenrijk en de hertog van Alva. De kooplieden, die vaak in de stedelijke regeringen vertegenwoordigd waren, hadden meer te verliezen dan te winnen bij opstandigheid. De houding van Antwerpen bijvoorbeeld, dat trouw bleef aan Maximiliaan tijdens de opstand van Filips van Kleef, werd in belangrijke mate bepaald door de actieve steun van Maximiliaan bij de verhuizing van de naties van vreemde kooplieden van Brugge naar de Scheldestad. Amsterdam, waar bestuur en bevolking een overwinning van de opstandelingen vreesden, sloot zich pas in 1578, als een van de laatste Hollandse steden, bij de opstand van Willem van Oranje aan.<sup>50</sup> Maar ook in de meeste andere Hollandse steden was de bestuurlijke elite gehecht aan het pluche en capituleerde ze voor de vrees dat een opstand de bestaande sociaal-politieke verhoudingen zou destabiliseren.<sup>51</sup> Toch is Willem van Oranje uiteindelijk beter dan Filips van Kleef geslaagd in het overtuigen van de stedelijke elites. Vanuit het stedelijke perspectief bezien lijken ons twee factoren

- 45 R. van Uytven, 'Politiek en economie: de crisis der late XVe eeuw in de Nederlanden', *Belgisch tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis (BTFG)* 53 (1975) 1097-1149, aldaar 1004-1010, 1020-1024; J.C. Boogman, 'De overgang van Gouda, Dordrecht, Leiden en Delft in de zomer van het jaar 1572', *TvG* 57 (1942) 81-112, aldaar 83 en H. Van der Wee, *The growth of the Antwerp market and the European economy (fourteenth-sixteenth centuries)* (Leuven 1963) II, 432.
- 46 J.C.A. de Meij, *De watergeuzen en de Nederlanden 1568-1572* (Amsterdam en Londen 1972) 36.
- 47 De technologische toepassingen in de oorlogvoering vereisten immers een solide financiële basis voor de staat, die daarbij niet meer gebonden wilde zijn aan politieke restricties door de volksvertegenwoordiging. Zie bijvoorbeeld J. Glete, *War and the state in early modern Europe. Spain, the Dutch Republic and Sweden as fiscal-military states, 1500-1660* (Londen en New York 2002) 214-217.
- 48 J. Craybeckx, 'De Staten van Vlaanderen en de gewestelijke financiën in de XVIIe eeuw. Het verzet tegen Alva's tiende penning', *Handelingen van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, 4 (1949-50) 78-119; G. Janssens, *Brabant in het verweer. Loyale oppositie tegen Spanjes bewind in de Nederlanden van Alva tot Farnese (1567-1578)* (Kortrijk-Heule 1989). Het eenmalige karakter van de honderdste penning van Alva verklaart overigens waarom deze heffing van de zijde van de Saten veel minder weerstand ontmoette. P. Stabel en F. Vermeylen, *Het fiscale vermogen in Brabant, Vlaanderen en in de heerlijkheid Mechelen: de Honderdste Penning van de hertog van Alva (1569-1572)* (Brussel 1997) 17-20.
- 49 Boogman, 'De overgang', 84-85. A. Goosens, 'Mourir pour sa foi au temps des réformes dans les Pays-Bas méridionaux', in: W. Blockmans en N. Mout ed., *The world of emperor Charles V* (Amsterdam 2004) 227-245, aldaar 244.
- 50 H. van Nierop, *Het foute Amsterdam* (Amsterdam 2000) en *idem*, 'Van wonderjaar tot Alteratie, 1566-1578' in: M. Carasso Kok ed., *Geschiedenis van Amsterdam. 1. Tot 1578. Een stad uit het niets* (Amsterdam 2004) 451-481. De veronderstelling dat de kooplieden-schippers de voordelen verbonden aan de integratie van de Amsterdamse economie in die van de Habsburgse Nederlanden en aan de connectie met het Habsburgse wereldrijk voor de internationale handel niet graag in de waagschaal zullen hebben gesteld voor de eisen van het geuzengebroed, dat hun zeehandel vrijwel onafgebroken bestookte, dient nog te worden getoetst. J.L. van Zanden, 'Holland en de Zuidelijke Nederlanden in de periode 1500-1570: divergerende ontwikkelingen of voortgaande economische integratie' in: E. Aerts e.a., ed., *Studia historica oeconomica. Liber amicorum Herman van der Wee* (Leuven 1993) 357-367, aldaar 366.
- 51 Zie bijvoorbeeld voor Leiden L. Sicking, *Geuzen en glippers. Goed en fout tijdens het beleg van Leiden* (Den Haag 2003) 16-17.

daarbij van bijzonder belang te zijn. De eerste factor, van meer structurele aard, betreft de mate van stedelijke samenwerking in de kern-gewesten Brabant, Vlaanderen en Holland. De Staten van Holland waren tussen 1477 en 1572 tot een machtig 'politiek lichaam' uitgegroeid waarin de belangrijkste Hollandse steden samen met de ridderschap steeds intensiever waren gaan samenwerken, zowel ten behoeve van zaken die het gewest en het land aangingen als ter behartiging van de eigen stedelijke belangen. Door deze geregelde samenwerking en belangenafweging was de integratie van het gewest gestaag voortgeschreden.<sup>52</sup> Brabant daarentegen vormde veel minder een eenheid. De Staten van Brabant waren en bleven een los verband waarin niet alleen rekening moest worden gehouden met de clerus en de adel maar waar een traditie van stedelijke samenwerking ontbrak of in elk geval minder sterk was ontwikkeld.<sup>53</sup> In Vlaanderen werden de Staten de facto vertegenwoordigd door de Vier Leden die weliswaar hecht samenwerkten en snel tot overeenstemming konden komen, maar waar de naar republicanisme neigende geest van stedelijke zelfstandigheid significant sterker lijkt te zijn geweest dan die in Holland.<sup>54</sup> Waar in Vlaanderen het stedelijke particularisme lijkt te hebben gedomineerd, zeker aan het einde van de vijftiende eeuw, spande in Holland in de tweede helft van de zestiende eeuw het gewestelijke particularisme de kroon.<sup>55</sup> De samenwerking tussen de Hollandse steden tijdens de Nederlandse Opstand is dankzij het geïnstitutionaliseerde kader van de statenvergaderingen intensiever en daardoor effectiever geweest dan die tussen de Vlaamse steden gedurende de Vlaamse Opstand.

De tweede factor is van meer evenementiële of possibilistische aard en heeft betrekking op de invloed van krijgsvormingen en de aanwezigheid van troepen op de gemoedsgesteldheid van de inwoners der Lage Landen. Elk stadsbestuur maakte een eigen afweging bij het handhaven van de orde. De onverwachte inname van Den Briel in 1572 heeft bijvoorbeeld een kettingreactie veroorzaakt en de aansluiting van verschillende Hollandse en Zeeuwse steden bij de opstand vergemakkelijkt. Filips van Kleef had minder geluk. In april 1489 mislukte het beleg van Sint-Truiden en de helse bombardementen op Halle door Franse strijdkrachten kort erna deden verschillende Brabantse steden definitief het kamp van Maximiliaan kiezen. Filips bleek

een militaire agressor. De afkeer van troepen in de eigen omgeving is in beide opstanden zeer groot geweest. Rondlopende soldaten, die vaak niet, slecht of te laat hun soldij ontvingen, waren in heel Europa een plaag voor de bevolking.<sup>56</sup> In 1572 was de keuze voor de stadsbesturen tussen het binnenlaten van Spaanse troepen of van de geuzen er een tussen de pest en de cholera. De afkeer die de stadsbevolking had van soldaten en de vrees dat de stadsbestuurders zich de woede van de stadsbevolking – in het bijzonder van de middengroepen die belangrijke inspraak hadden – op zich zou laden, heeft vele magistraten in laatste instantie doen besluiten de poorten voor de Spanjaarden gesloten te houden. Dit heeft de geuzen in de kaart gespeeld.<sup>57</sup> De houding van de stedelijke bevolking, die in sterke mate werd bepaald door de vrees voor het krijgsvolk, ongeacht of dit aan de zijde van de opstand of aan de zijde van het gevestigde gezag streed, kon van doorslaggevend belang zijn voor het slagen of mislukken van een opstand. Zowel Filips van Kleef als Willem van Oranje hebben dit aan den lijve ondervonden tijdens hun veldtochten in Brabant die in beide gevallen op een mislukking uitliepen.

### Strijdmiddelen

Zonder geld is oorlog, noch opstand vol te houden.<sup>58</sup> Voor de financiering van de strijd was stedelijke steun van grote betekenis. Gent, Brugge, Brussel en Leuven waren in de jaren 1488-1489 bereid de opbrengsten van verschillende bedden te besteden ten gunste van de strijd van Filips

52 J.D. Tracy, *Holland under Habsburg rule. The formation of a body politic* (Berkeley etc. 1990). Zie o.a. ook de studies van H. Kokken, *Steden en Staten. Dagvaarten van steden en staten van Holland onder Maria van Bourgondië en het eerste regentschap van Maximiliaan van Oostenrijk (1477-1494)* (Den Haag 1991) en Koopmans, *De staten van Holland*.

53 K.J.W. Verhofstad, *De regering der Nederlanden in de jaren 1555-1559* (Nijmegen 1937) 73-76.

54 Voor Vlaanderen. J. Dhondt, *Estates or powers. Essays in parliamentary history of the southern Netherlands from the XIIIth to the XVIIIth century* (Kortrijk 1977) 117-119. Zie voor de rol van de Vier Leden ook N. Maddens, *De bedden in het graafschap Vlaanderen tijdens de regering van Karel V (1515-1550)* (Kortrijk-Heule 1978). Reeds aan het einde van de vijftiende eeuw overtrof de vergaderfrequentie van de Staten van Holland die van de Staten van Brabant en Vlaanderen (Kokken, *Steden en Staten*, 145).

55 Naar aanleiding van de introductie van de wijnimpost in 1549 beschuldigde Maria van Hongarije Holland ervan van alle gewesten het meeste weerstand hiertegen te hebben geboden. Tracy, *For Holland's garden. The war aims of the States of Holland, 1572-1588* (Amsterdam 2004) 10.

56 Zie J.R. Hale, *War and society in Renaissance Europe 1450-1620* (Londen 1985) 179-208.

57 Boogman, 'De overgang', 85 en A. van der Lem, *De Opstand in de Nederlanden (1555-1609)* (Utrecht en Antwerpen 1995) 75-77.

58 De prins was zich zeer bewust van Cicero's 'Pecunia nervus belli'. Swart, *Willem van Oranje*, 164.

van Kleef.<sup>59</sup> Tijdens de eerste bijeenkomst van de opstandige Staten van Holland in 1572 kwamen de steden met geld over de brug voor de prins van Oranje. Ook in de volgende jaren kon de prins op financiële steun van de Staten blijven rekenen.<sup>60</sup> Ook buitenlandse steun moet worden onderkend. De Franse koning Karel VIII stuurde meermaals troepen, geld en bevoorradingen naar Filips van Kleef tijdens zijn Brabantse veldtocht. Willem van Oranje zocht en vond enige buitenlandse steun bij de calvinistisch gezinde keurvorst Frederik van de Palts en bij de Franse hugenoten; hij probeerde eveneens Engelse hulp te krijgen. Aan de hand van vier aspecten zullen hieronder de middelen waarvan Filips van Kleef en Willem van Oranje gebruik maakten worden vergeleken: de strijd ter zee en te land, de legitimatie van hun opstanden en de door hen gevoerde propaganda.

### Kaapvaart

Opvallend is dat zowel Filips van Kleef als Willem van Oranje hun voordeel hebben gedaan met kaapvaart.<sup>61</sup> Gedurende zijn gehele opstand wist Filips van Kleef zich verzekerd van een constante geldstroom dankzij buit behaald door kapers die voornamelijk opereerden vanuit zijn basis Sluis, de stad die destijds bekend stond als de sleutel van Vlaanderen vanwege haar strategische ligging en de aanwezigheid

van de belangrijkste zeehaven van het gewest.<sup>62</sup> Vier jaar lang ging de zeehandel en zeevisserij in Noordwest-Europa gebukt onder de strijd van de kapers uit Sluis.<sup>63</sup> Ook de geuzen, die door Willem van Oranje van kaperbrieven werden voorzien, hebben de zeehandel en zeevisserij van de Nederlanden jarenlang verstoord.<sup>64</sup>

In tegenstelling tot de kapers van Filips van Kleef beschikten de watergeuzen tussen 1568 en 1572 niet over een vaste thuishaven. Volgens J.C.A. de Meij moet dit een sterk amalgamerende werking op de bemanningsleden hebben gehad. Naast economisch gewin en rancune, werden de vrijbuiters echter ook door politieke en religieuze idealen gedreven. Ballingen en protestanten, ook al vertegenwoordigden zij een minderheid onder de opvarenden, hadden waarschijnlijk een grote invloed op de rest. Zij hadden een overtuiging en bepaalden het radicale en revolutionaire karakter alsook de doelstellingen van de vloot: het verdrijven van Alva en het 'herstel' van het calvinisme. Wanneer men dienst nam bij de geuzen, uit welke overweging ook, schaarde men zich aan de zijde van de oppositie en kon men het Nederlandse gezag onder leiding van Alva slechts met het schavot associëren. Er was geen weg meer terug. Men zat, letterlijk, in hetzelfde schuitje.<sup>65</sup>

Het feit dat de Nederlandse Opstand in Holland en Zeeland heeft kunnen doorzetten moet in het licht van deze omstandigheden eveneens worden verklaard door specifieke geografische kenmerken. Het Hollandse schiereiland en de Zeeuwse archipel, beiden deels onder de zeespiegel gelegen, waren ongeschikt voor langdurige belegeringen door militaire troepen met hun zware wapenuitrustingen. De watergeuzen die met hun lichte schepen in staat bleken over de geïnundeerde polders te varen, waren onmiskenbaar in het voordeel. Dit amfibische element<sup>66</sup> voegt een dimensie toe aan de betekenis van de watergeuzen als onderscheidende factor in de verklaring van het doorzetten van de Nederlandse Opstand. Over een dergelijk 'geheim wapen' beschikten de Vlamingen in 1488-1489 niet.

### Veldtochten

Was de mate waarin Filips van Kleef en Willem van Oranje leiding en richting konden geven aan de strijd ter zee door de aard van de activiteit minimaal, aan de strijd te land hebben zij persoonlijk deelgenomen en leiding gegeven,

- 59 Enkele case-studies: W. Blockmans e.a., *Studiën betreffende de sociale structuren te Brugge, Kortrijk en Gent in de 14e en 15e eeuw. Deel I: tekst* (Kortrijk 1971) 138-154 en R. Van Uytven, *Stadsfinanciën en stadseconomie te Leuven: van de XIIIe tot het einde der XVIe eeuw* (Brussel 1961) 224-229.
- 60 J. Tracy, 'Keeping the wheels of war turning. Revenues of the province of Holland, 1572-1619', in: Darby, *The origins*, 133-150 en M. 't Hart, *The making of a bourgeois state. War, politics and finance during the Dutch Revolt* (Manchester 1993).
- 61 J.C.A. de Meij, 'Oorlogsvaart, kaapvaart en zeeroof' in: G. Asaert, J. Van Beylen en H.P.H. Jansen ed., *Maritieme geschiedenis der Nederlanden 1* (Bussum 1976) 307-337 aldaar 327, stelde dat de geuzen de traditie van jonker Frans van Brederode voortzetten.
- 62 Oudendijk, *Een Bourgondisch ridder*, 24; R. Degryse, 'Brugge en de pilotage van de Spaanse vloot in het Zwin in de XVIde eeuw', *HGG LXVII* (1980) 105-178.
- 63 De schade die de Engelsen leden was aanleiding voor Engelse deelname aan de vlootacties die in 1492 in samenwerking met de Nederlandse admiraal Filips van Bourgondië-Beveren en in opdracht van Maximiliaan voor Sluis werden uitgevoerd. Sicking, *Neptune*, 326.
- 64 L. Sicking en A. van Vliet, "'Our Triumph of Holland'. War, Violence and the Herring Fishery of the Low Countries, 15th-17th Centuries' in: D.J. Starkey, D. Thorleifsen en R. Robinson ed., *Crises and Conflicts in the North Atlantic Fisheries*. Studia Atlantica 6 (ter perse Hull 2006)
- 65 De Meij, *Watergeuzen*, 174-175. Zie ook L. Sicking, 'Victualiebroeders en watergeuzen: vrijbuiters in vergelijkend perspectief' in: W. Ehbrecht ed., *Störtebeker- 600 Jahre nach seinem Tod*. Hansische Studien XV (Trier 2005) 221-237.
- 66 Over de betekenis van amfibische oorlogvoering: M.C. Fissel en D. Trim ed., *Amphibious warfare 1000-1700: Commerce, state formation and European expansion* (Leiden en Boston 2006)

zij het dat ze met hun veldtochten geen van beiden veel succes hebben gehad. Kunnen we iets aanmerken op de door Filips en Willem gevoerde strategieën? Wat Filips' leiderskwaliteiten betreft, kunnen we stellen dat hij in de eerste plaats een militair was. Mogelijk is hij in zijn streven Brabant voor zijn zaak te winnen te snel overgegaan tot het gebruik van geweld. Toen hij die weg eenmaal was ingeslagen verloor hij snel de steun van de door hem belaagde steden en lieten andere steden zich afschrikken.

Afgezien van enkele geïsoleerde successen – zoals de overwinning van Lodewijk van Nassau bij Heiligerlee in 1568 – liepen de veldtochten van Willem van Oranje eveneens op mislukkingen uit. Naast gebrek aan strategisch en militair talent speelde het ontberen van steun onder de bevolking hem parten, in het bijzonder in 1568, toen geen stad in Brabant haar poorten voor de troepen van de prins opende. De grootscheepse veldtocht die Oranje in 1572 op touw zette, behelsde een gecoördineerde inval van de Nederlanden vanuit het Duitse Rijk en Frankrijk. Afgezien van de overval van de watergeuzen op Den Briel en de inname van Valenciennes en Bergen in Henegouwen, een kleine twee maanden later, richtte Oranje de strijd op Brabant. Met de aansluiting van Mechelen, Leuven en Dendermonde bij de opstand beschikte de prins over uitvalsbases aan verschillende kanten van de hoofdstad Brussel. Maar nadat de Sint-Bartolomeusnacht de hoop op steun uit Frankrijk had doen vervliegen en een Spaanse overval onder leiding van Julian Romero op het legerkamp van Oranje zware verliezen had veroorzaakt, trok de prins zich terug in Holland, om daar naar eigen zeggen zijn graf te vinden.<sup>67</sup> De veldtochten van Filips van Kleef en Willem van Oranje waren al met al niet succesvol. Geen van beiden kon rekenen op steun van de Brabantse steden terwijl Oranje de strijd moest staken toen duidelijk werd dat buitenlandse steun zou uitblijven. Het kerngewest Brabant en zijn hoofdstad Brussel – in de tijd van Willem van Oranje de onbetwiste zetel van de centrale regering<sup>68</sup> – waren aanvankelijk het doel waarop de opstandelingenleiders zich richtten. De financiële middelen die zij konden genereren wogen echter niet op tegen die van Maximiliaan van Oostenrijk en Filips II, die koste wat kost het kerngewest en de zetel van de centrale regering wensten te behouden. Een belangrijk verschil tussen beide vorsten is wel dat Filips II relatief gezien minder middelen investeerde om

de Nederlanden in te palmen dan Maximiliaan in 1488-1489 voor de verovering van Vlaanderen en Brabant. Voor de Duitse vorst waren de Nederlanden veel belangrijker dan voor zijn Spaanse achterkleinzoon, voor wie de Nederlanden slechts een perifere regio was.<sup>69</sup>

### Legitimatie

Beide edelen hebben gestreefd naar legitimatie van hun opstand om zich van steun van de bevolking te verzekeren. Filips van Kleef kon daarbij rekenen op de steun van de Franse koning als leenheer van de graaf van Vlaanderen. Karel VIII erkende Filips van Kleef als plaatsvervanger van zijn vazal Filips de Schone. De leider van de Vlaamse Opstand benoemde op zijn beurt Frans van Brederode in naam van Filips de Schone tot stadhouder van Holland en Zeeland.<sup>70</sup> Ook Willem van Oranje heeft zijn strijd gelegitimeerd. De Staten van Holland erkenden Willem in 1572 als stadhouder van Holland en Zeeland. Zij gingen er van uit dat zijn oude aanstelling uit 1559 haar geldigheid had behouden. Beiden verstrekten kaperbrieven, Filips van Kleef in naam van Filips de Schone, Willem van Oranje als soeverein vorst van zijn prinsdom Orange.<sup>71</sup> De greep naar de macht van beide edelen werd juridisch gefundeerd door zo nauw mogelijk aan te sluiten bij de bestaande politieke en institutionele kaders. Naast hun eigen positie legitimeerden beide edelen ook hun gewapend verzet tegen de onderdrukkende vorst of diens plaatsvervanger. Beiden wezen op de fundamentele breuk van het feodale contract die de vorst door zijn zogenaamde tirannieke daden had veroorzaakt. Zowel in 1488 als in 1581 stelden de opstandelingen een 'Plakkaat van Verlatinge' op. Hierin gaven zij aan een vermeend tiran, respectievelijk

67 Van der Lem, *Opstand*, 76-77.

68 Zie voor Brussel als hoofdstad C. Billen, 'Bruxelles-Capitale?' in: A. Morelli ed., *Les grands mythes de l'histoire de Belgique, de Flandre et de Wallonie* (Brussel 1995) 219-232, aldaar 223.

69 F. Gonzalez de Leon en G. Parker, 'The grand strategy of Philip II and the revolt of the Netherlands', in: Darby, *The origins*, 110: in de 'hiërarchie van territoriale prioriteiten' op het gebied van militaire bescherming stonden de Nederlanden voor de Spaanse vorst en zijn raadgevers lager gerangschikt dan de Mediterrane gebieden. G. Parker, *The army of Flanders and the Spanish road 1567-1659* (Cambridge 1972) 263-268.

70 Van Gent, 'Pertijelike saken', 375-376, 384 en Haemers, 'Philippe de Clèves'.

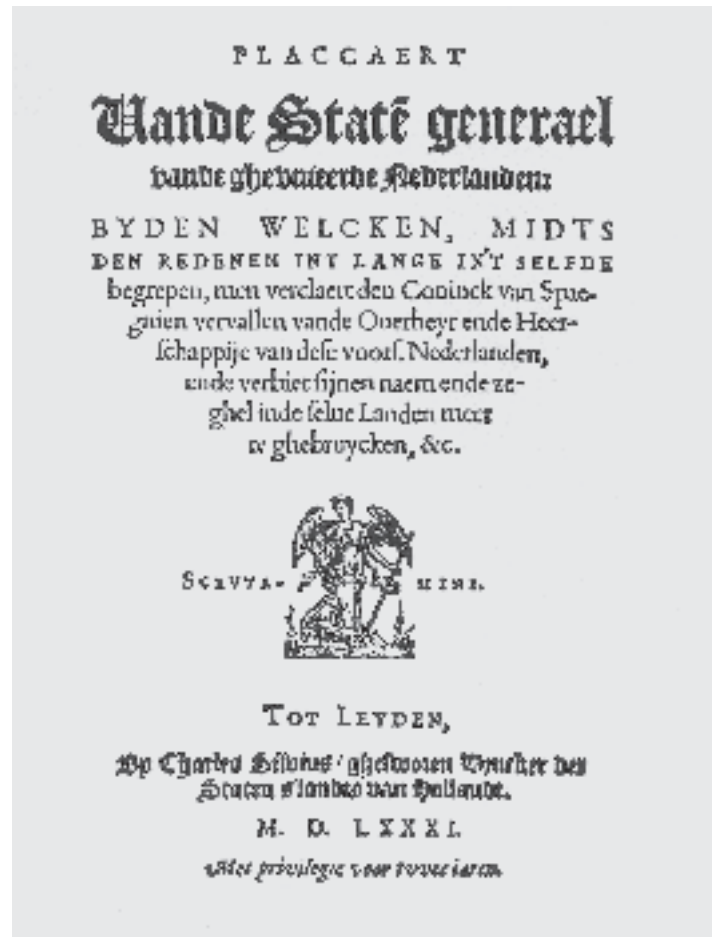
71 J.K. Oudendijk, 'De kaperbrieven van Willem van Oranje', *Bijdragen voor de geschiedenis der Nederlanden* 19 (1964) 133-150; I.J. Van Loo, 'For freedom and fortune. The rise of Dutch privateering in the first half of the Dutch Revolt, 1568-1609' in: M. van der Hoeven ed., *Exercise of arms. Warfare in the Netherlands, 1568-1648* (Leiden etc. 1998) 173-195, aldaar 174.

Maximiliaan als regent en Filips II als landsheer, conform het zogenaamde 'ius resistendi', te 'verlaten' omdat hij zijn plicht de onderdanen te beschermen en goed te besturen niet was nagekomen.<sup>72</sup> De onderdanen mochten volgens dit gewoonterecht in zo'n geval een nieuwe vorst of plaatsvervanger zoeken die zich wel aan de rechten en privileges van de onderdanen zou houden. Ter vergroting van de draagkracht en ter versterking van de legitimiteit van een dergelijke revolutionaire stellingname, werden de verstrekkende besluiten van 1488 en 1581 in de Staten-Generaal genomen. Op initiatief van Willem van Oranje hebben de Staten-Generaal van de opstandige gewesten de soevereiniteit over de Nederlanden meer dan eens aangeboden aan een buitenlandse edelman, onder wie de hertog van Anjou. Maar steeds bleven de opstandelingen binnen het kader van de feodale logica.<sup>73</sup>

### Propaganda

Om zich van een zo breed mogelijke steun te verzekeren, moest de legitimatie van een opstand worden gepropageerd. Filips van Kleef en Willem van Oranje zagen de betekenis van propaganda als strijdmiddel goed in. Propaganda was vooral van belang voor het vergroten van steun in de steden, in het bijzonder van de middengroepen en de onderste sociale lagen. Juist deze groepen werden bereikt met behulp van een beproefd middel van de Bourgondische 'spektakelstaat': de Blijde Inkomste. De intochten van Filips van Kleef in 1488 en van Willem van Oranje in 1577 in Brussel deden in ceremonieel vertoon niet onder voor die van

- 72 Voor het (onuitgegeven) plakkaat van mei 1488: De Fouw, *Philips*, 163. Voor dat van juli 1581: M. Mout ed., *Plakkaat van Verlatinghe 1581* (Den Haag 1979) 94-129 en M. van Gelderen, *Op zoek naar de Republiek. Politiek denken tijdens de Nederlandse Opstand (1555-1590)* (Hilversum 1991) 66.
- 73 W. Blockmans, 'Du contrat féodal à la souveraineté du peuple. Les précédents de la déchéance de Philippe II dans les Pays-Bas (1581)', in: *Assemblée di Stati istituzioni rappresentative nella storia del pensiero politico moderno* (s. XV-XX) (Rimini 1983) 144-150; Boone en Prak, 'Rulers', 101-113; Dumolyn en Haemers, 'Patterns of urban rebellion', 385-387.
- 74 De Fouw, *Philips*, 182; M.-A. Delen, *Het hof van Willem van Oranje* (Amsterdam 2002) 227-241. *Calendar of State Papers, foreign series, of the reign of Elizabeth, 1577-1578 preserved in the Public Record Office* (London 1901) 199-200: via <http://dutchrevolt.leidenuniv.nl> vervolgens: bronnen, 1577, intrede van Oranje in Brussel. Zie ook W. Blockmans en E. Donckers, 'Self-representation of court and city in Flanders and Brabant in the fifteenth and early sixteenth centuries', in: W. Blockmans en A. Janse ed., *Showing status: representation of social positions in the late Middle Age* (Turnhout 1999) 81-111 en E. Lecuppre-Desjardin, *La ville des cérémonies. Essai sur la communication symbolique dans les anciens Pays-Bas bourguignons* (Turnhout 2004).
- 75 Deels uitgegeven door Diegerick, 'Correspondance des magistrats', 60-142.



Titelblad van het plakkaat van 'Verlatinghe' (1581)  
gedrukt door Charles Silvius te Leiden.

Koninklijke Bibliotheek, Den Haag

de Bourgondische en Habsburgse landsheren.<sup>74</sup> Naast deze symbolische communicatie van hun politieke boodschap voerden de twee hoge edelen een papieren veldslag. Vanuit de Vlaamse steden vloeide een niet aflatende stroom pamfletten naar mogelijke medestanders. Vertegenwoordigers uit Gent en Brugge hielden meermaals redevoeringen in de Staten-Generaal om de aanwezigen te overtuigen van de legitimiteit van het verzet. Filips van Kleef liet zijn militaire veroveringen steeds voorafgaan door propagandistische munitie.<sup>75</sup> De Hoekse opstandelingen in Holland bedienden zich van strijdcreten als 'Oistenrijck' en 'Brederode'. De boerenopstand die bekend is geworden als het Kaas- en Broodspel, dankte zijn naam aan de banieren waarop kaas en brood was afgebeeld. Deze gevarieerde uitingen weerspiegelen het diverse karakter van

de opstandigheid in de Nederlanden aan het einde van de vijftiende eeuw.<sup>76</sup>

Ook Willem van Oranje heeft van begin af aan het cruciale belang van propaganda voor zijn opstand ingezien. Door middel van een reeks geschriften, waarvan de *Verantwoordinge* (1568) en de *Apologie* (1580) de bekendste zijn, bewees hij zijn onschuld, rechtvaardigde hij zijn gewapend optreden en zette hij de inwoners van de Nederlanden aan tot het bevrijden van hun land van de Spaanse overheersing.<sup>77</sup> Maar daar bleef het niet bij. Pamfletten, liederen, preken en prenten stimuleerden het verzet.<sup>78</sup> Daarvoor werd gebruik gemaakt van de modernste denkbelden en technieken.<sup>79</sup> De pamfletten die in de jaren 1572-1576 in opdracht van de Staten van Holland en Zeeland werden uitgebracht en waarin Oranje een hand heeft gehad, waren vooral gericht op het samenspannen van de zeventien provinciën tegen Spanje.<sup>80</sup> Van een dergelijk streven naar overeenstemming en gecoördineerde samenwerking ontbrak bij Filips van Kleef elk spoor. Het succes van Oranjes pamflettenoorlog is onomstreden en werd zelfs door Filips II erkend – de koning had uiteraard een eigen propagandamachine aan het werk gezet.<sup>81</sup> Wel moet hierbij worden opgemerkt dat propaganda alleen moeilijk een omslag teweeg kan brengen en pas effectief kan zijn wanneer wordt aangesloten bij reeds bestaande meningen of gevoelens. Door in de pamfletten het optreden van de prins steeds in verband te brengen met de heersende onvrede over de kettervervolgingen, de tiende penning en de aanwezigheid van Spaanse troepen, werd langzamerhand het beeld gecreëerd van de prins als leider die verandering kon brengen.<sup>82</sup> De intensiteit waarmee de propaganda van Willem van Oranje en zijn opstandelingen werd gevoerd was veel hoger dan die ten tijde van Filips van Kleef. De verspreiding en de intensivering van het gebruik van de boekdrukkunst had uiteraard een belangrijk aandeel in dit verschil.

### Bovenlokale solidariteit

Naast de godsdienstkwestie was één van de belangrijkste verschillen tussen de opstanden van Filips van Kleef en Willem van Oranje de aanwezigheid van een zogenaamd 'bovengewestelijk gemeenschapsbesef' ten tijde van de Nederlandse Opstand. Voor zover van een gevoel van saamhorigheid tussen de Bourgondische landen sprake was, verkeerde dit in 1488 nog

in een embryonaal stadium. De privileges van 1477 waren wel in een sfeer van samenwerking van alle Bourgondische landen ontstaan, maar het sentiment steunde voornamelijk op de gemeenschappelijke afkeer van het beleid van Karel de Stoute en de schrik voor de Franse opmars. Het machtsvacuüm na Karels dood interpreteerde elk gewest en elke stad in eigen voordeel. Dat de Staten-Generaal in 1477 uiteindelijk een geheel van constitutionele teksten wisten af te dwingen, heeft meer te maken met de tijdelijke zwakte van de Bourgondische staat, dan met enige slagkracht die van de Staten-Generaal is uitgegaan.<sup>83</sup> Op 12 mei 1488 hadden alle Bourgondische landen dan wel een Akte van Eendrachtigheid ondertekend, maar dit was een Vlaams initiatief dat de andere gewesten niet durfden tegen te werken omdat Maximiliaan op dat moment in Brugge gevangen zat.<sup>84</sup> De radicale opstelling van Gent en Brugge – H.G. Koenigsberger spreekt in het geval van Gent over 'rücksichtlose Stadtimpérialismus' – heeft de aanwezige sympathie voor de opstand in andere Nederlandse steden geen goed gedaan.<sup>85</sup> Bovengewestelijke, laat staan nationale sentimenten, waren niet of nauwelijks aanwezig in 1488.

76 Van Gent, 'Pertijelike saken', 376, 384, 390-391; P. Hoppenbrouwers, 'Rebels with a cause: the peasant movements of Northern Holland in the later Middle Ages' in: W. Blockmans en A. Janse, *Showing status*, 445-482, wijst op de mogelijkheid van de eigen regionale culturele identiteit van Kennemerland en West-Friesland als een verklarende factor voor de laatmiddeleeuwse traditie van boerenopstanden in deze streken.

77 *Justification* is de oorspronkelijke titel van de *Verantwoordinge*. H. Klink, *Opstand, politiek en religie bij Willem van Oranje, 1559-1568* (Heerenveen 1998) 287-292. Zie ook N. Mout, 'Het intellectuele milieu van Willem van Oranje', *BMGN* 99 (1984) 614-624 en M. van Gelderen, *Op zoek naar de Republiek*.

78 A. Duke, 'Dissident propaganda and political organization at the outbreak of the Revolt of the Netherlands', in: P. Benedict e.a. ed., *Reformation, revolt and civil war in France and the Low Countries, 1555-1585* (Amsterdam 1999) 115-132; P.A.M. Geurts, *De Nederlandse Opstand in de pamfletten, 1566-1584* (Nijmegen 1956, 3<sup>e</sup> druk 1983). Door de lange duur en heftigheid van de Nederlandse Opstand zou de bloei van de Nederlandse strijdpoezie haar gelijke in de wereld niet kennen. W.J.C. Buitendijk ed., *Nederlandse strijdzangen (1525-1648)* (Culemborg 2<sup>e</sup> herziene druk 1977) 6.

79 E.H. Kossmann, *Een tuchteloos probleem. De natie in de Nederlanden* (Leuven 1994) 24-26.

80 Geurts, *De Nederlandse Opstand in de pamfletten*, 299-300.

81 Zie bijvoorbeeld M. Weis, *Légitimer la répression des troubles. Les correspondances du pouvoir espagnol avec les princes allemands au début de la Révolte des Pays-Bas, 1565-1568* (Brussel 2003).

82 D.R. Horst, *De Opstand in zwart-wit. Propagandaprenten uit de Nederlandse opstand 1566-1584* (Zutphen 2003) 304.

83 M. Boone, 'In den beginne was het woord'. De vroege groei van 'parlementen' in de middeleeuwse vorstendommen der Nederlanden', *BMGN*, 120 (2005) 338-361, aldaar 361.

84 Blockmans, 'Autocratie', 298.

85 Koenigsberger, 'Fürst und Generalstaaten', 578.



De opstandigheid in de jaren 1488-1492 beperkte zich nochtans niet tot een enkele stad of gewest maar stak in verschillende plaatsen in de Nederlanden de kop op. Toch bleef zij partieel en verdeeld, zoals het Brabantse voorbeeld reeds duidelijk maakte. In Holland was het de leiders van de Hoeken (Frans van Brederode, Jan van Naaldwijk en Jan van Montfoort) voornamelijk om bestuurlijke functies en ambten te doen, niet om het ontketenen van algemeen verzet tegen Maximiliaan.<sup>86</sup> Het Kaas- en Broodspel, de boerenopstand die in 1491-1492 in het noorden van Holland uitbrak, was weliswaar gericht tegen de machtsinstrumenten van de vorst waartoe in de perceptie van de boeren ook de steden behoorden, maar het ging de uitgemergelde bevolking uiteindelijk vooral om primaire levensbehoeften.<sup>87</sup> Een verband met de Hoeken, laat staan met Filips van Kleef, is nooit aangetoond. Doordat de belangen van de opstandelingen verschilden en het verzet tussen de Nederlandse gewesten en binnen elk van de gewesten nauwelijks was gecoördineerd, kon het centrale gezag, in de personen van Maximiliaan van Oostenrijk en Albrecht van Saksen, de opstanden één voor één neerslaan. De adel mocht in deze periode dan wel al een soort van bovengewestelijke laag vormen, de steden en plattelandsgemeenschappen waren in 1488 nog sterk verdeeld en nauwelijks bereid uit solidariteit de wapens voor elkaar op te nemen. Een kleine eeuw later was het politieke solidariteitsbesef al minder 'ongrijpbaar'.<sup>88</sup> Net als in 1477 en 1488 hadden de opstandige staten van de Nederlanden met de Pacificatie van Gent in 1576 en de Unie van Utrecht in 1579 poli-

tieke unies ingericht. Al deze akten waren opgesteld op momenten dat het centrale gezag in een crisis verkeerde. Zij weerspiegelden elk een precare machtsbalans.<sup>89</sup> Maar in de zestiende-eeuwse akten ging de politieke eendrachtigheid, ondanks onderlinge disputen, heel wat verder. Toen verbonden de staten uit verschillende gewesten zich uit vrije wil en niet onder druk van slechts één gewest zoals Vlaanderen in 1488. Staatkundig vormden de Nederlanden onder tusschen meer een geheel, wat in formele zin tot uiting kwam in de oprichting van de Bourgondische Kreits in 1548 en de uitvaardiging van de Pragmatieke sanctie in 1549. In hoeverre de staatkundige eenwording heeft geleid tot de ontwikkeling van een nationaal besef is voor discussie vatbaar, vast staat wel dat de dreiging van een gemeenschappelijke Spaanse vijand de bovenlokale solidariteit tijdens de Nederlandse Opstand sterk heeft aangewakkerd.<sup>90</sup>

### De godsdienstkwestie

De godsdienstkwestie, die in de tijd van Filips van Kleef nog niet speelde, heeft de polarisatie ten tijde van de Nederlandse Opstand onder leiding van Willem van Oranje op verschillende fronten zodanig versterkt, dat de ontstane kloof uiteindelijk onoverbrugbaar bleek. Weliswaar hebben de prins en zijn aanhangers verschillende malen de mogelijkheid gehad een eervolle vrede met Filips II te sluiten, vergelijkbaar met die tussen Filips van Kleef en Maximiliaan van Oostenrijk, maar telkens was het de godsdienstkwestie die een oplossing in de weg stond. Dat was niet alleen het geval in de hoogste kringen. Ook in de steden heeft de godsdienstkwestie de tegenstellingen vergroot. Aanvankelijk steunden de gewestelijke hoven en de stadsbesturen de centrale regering bij het handhaven van de orde, al verschilde de mate waarin hun vertegenwoordigers bereid waren tot het vervolgen van andersdenkenden.<sup>91</sup> De repressie en vervolging ten tijde van Alva zetten meer kwaad bloed, in alle geledingen van de bevolking én in alle gewesten, dan Maximiliaan ooit gedaan had. De strijd van Willem van Oranje voor vrijheid van godsdienst en een minder repressieve politiek kon mede daardoor uiteindelijk op meer steun rekenen dan de opstand van Filips van Kleef. De religieuze factor speelde ook in de ontwikkeling van een bovenlokaal solidariteitsbesef een belangrijke rol. De godsdienstkwestie versterkte de banden tussen geloofsgenoten, vooral tus-

86 Getuige de bezetting van Rotterdam; Van Gent, 'Pertijlike saken', 390. L. Sicking, 'La Hollande dans l'État bourguignon', *Revue du Nord* 87 (2005) 35-50, aldaar 48.

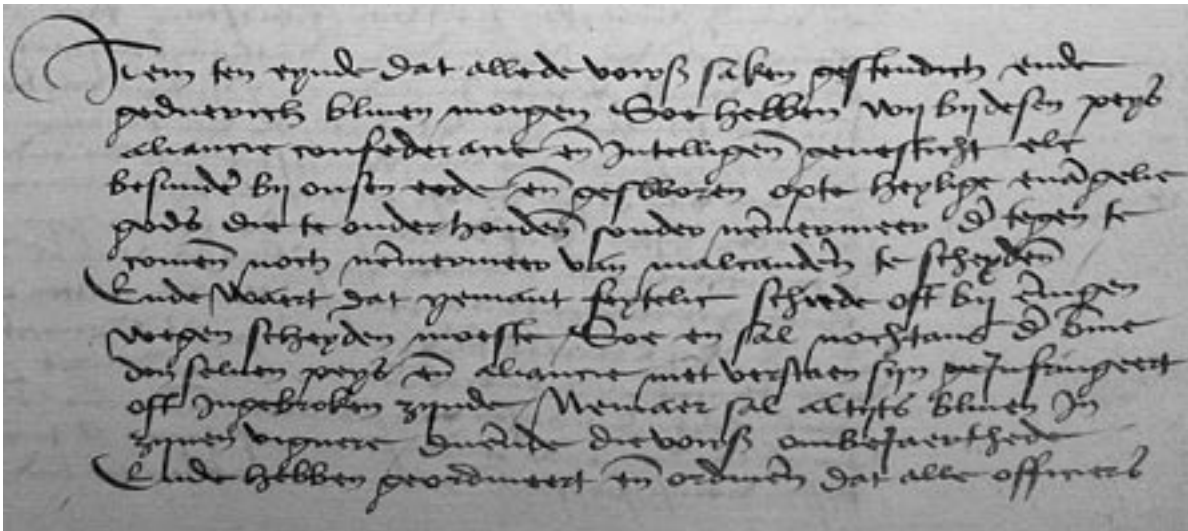
87 J. Scheurkogel, 'Het Kaas- en Broodspel', *BMGN* 94 (1979) 189-212.

88 A. Duke, 'The elusive Netherlands, The question of national identity in the early modern Low Countries on the eve of the revolt', *BMGN* 119 (2004) 10-38.

89 R. van Uytven en W. Blockmans, 'Constitutions and their applications in the Netherlands during the Middle Ages', *BTFG* 47 (1969) 423 en W. Blockmans en P. van Peteghem, 'De Pacificatie van Gent als uiting van continuïteit in de politieke opvattingen van de standenvertegenwoordiging', *TvG* 89 (1976) 322-334.

90 Kossmann, *Tuchteloos probleem*, 20-27. Duke, 'The elusive Netherlands', 36-37.

91 A. Goosens, *Les inquisitions modernes dans les Pays-Bas meridionaux (1520-1633)*. 2. *Les victimes* (Brussel 1998) 82-88, 172-173, 194; Tracy, *Holland under Habsburg rule*, 147-175; idem, 'Erasmus, Coornhert and the acceptance of religious disunity in the body politic: a Low Countries tradition?' in: C. Berkvens-Stevelinck, J. Israel en G.H.M. Posthumus Meyjes ed., *The emergence of tolerance in the Dutch Republic* (Leiden etc. 1997) 49-62, aldaar 60-61; H.F.K. van Nierop, 'De troon van Alva. Over de interpretatie van de Nederlandse Opstand', *BMGN* 110 (1995) 205-223, aldaar 214.



Passage uit een voorontwerp van de 'Acte van Eendrachtigheid' (1488), waarin de Staten-Generaal zweren deze akte te onderhouden

Algemeen Rijksarchief te Brussel, Fonds Rekenkamer, nr. 104, f° 81 r°.

sen degenen die slachtoffer werden of dreigden te worden van onderdrukking en vervolging. De lotsverbondenheid tussen geloofsgenoten oversteeg daarenboven zowel sociale als geografische grenzen. De tegenstanders van Maximiliaan van Oostenrijk ontbrak het aan een dergelijke lotsverbondenheid. Mede hierdoor oogstte zijn verdeel-en-heers-politiek succes. Met de Beeldenstorm van 1566 was duidelijk geworden dat verschillende groepen in de Nederlandse samenleving bereid waren in opstand te komen voor de vrijheid en de godsdienst. In het bijzonder de steden Doornik en Valenciennes, met een talrijke protestantse bevolking, waren onrustig en het is dan ook geen toeval dat de eerste krachtmeting tussen katholieken en protestanten in deze steden plaatsvond.<sup>92</sup> De grove schending van de privileges, de tiende penning en de vervolging van andersdenkenden vormde een voedingsbodem voor *algemene* opstandigheid. Maar zolang leiding en militaire ondersteuning ontbrak, zou een opstand tegen Alva en zijn overweldigende troepenmacht geen kans van slagen hebben.

De godsdienstkwestie had nog een ander gunstig gevolg voor de sociaal-politieke cohesie van de opstandelingen. Vele protestanten kozen het hazenpad om aan onderdrukking en vervolging te ontkomen en vormden gemeenschappen, onder andere in Engeland, Emden en La Rochelle, van waaruit verzet met woord

en daad werd voorbereid. In den vreemde werd de lotsverbondenheid van de ballingen uit alle delen van de Nederlanden versterkt. Het calvinistische geloof en de organisatie van calvinistische consistories droegen daar sterk aan bij. Die lotsverbondenheid gold ook de watergeuzen. Aan boord van hun schepen smolten berooide edelen, werkloze boeren en paupers samen tot een radicaal gezelschap dat voor een gemeenschappelijke zaak streed. Verder is het leiderschap van Willem van Oranje cruciaal geweest voor het bijeenhouden van de opstandelingen, maar vooral in de eerste jaren moet zijn invloed niet worden overschat. Tot april 1572 zijn het vooral de persoonlijke netwerken, gevormd in de ballingengemeenschappen en aan boord van de geuzenschepen, geweest die een bundeling van opstandige elementen mogelijk hebben gemaakt. Hiermee raken we aan één van de belangrijkste verschillen tussen de twee opstanden: hoe broos de banden tussen de verschillende deelnemers aan deze opstanden in beide gevallen ook waren, de lotsverbondenheid tussen de Nederlandse ballingen in de jaren 1568-1572 overtrof die tussen de opstandelingen van Filips van Kleeef.

92 G. Parker, *The Dutch Revolt* (Londen herdruk 1990) 93.

## Conclusie

Wat heeft de comparatieve analyse van de Vlaamse en de Nederlandse Opstand opgeleverd? Filips van Kleef noch Willem van Oranje heeft gestreefd naar onafhankelijkheid zoals Pirrenne stelde. Evenmin kwamen ze in opstand uit eigenbelang. Beiden ijverden voor een middeleeuws geïnspireerde staatsvorm waarin de adel en de stedelijke elite hun belangen zagen verdedigd door middel van een centraal overlegorgaan, de Staten-Generaal, en onder een betrouwbare vorst die de privileges respecteerde. In die zin waren beide opstanden conservatieve reacties, gericht op het behoud van het bestaande. Maar tevens wenste de leidende handelselite uit de Nederlanden van de overheid – of dat nu een monarch, een stadhouder of de Staten-Generaal was – een veilig economisch klimaat, interne vrede, eerlijke rechtspraak en een betrouwbaar bestuur.<sup>93</sup> Deze eisen vormden de kiem van het burgerlijke republicanisme dat de Noordelijke Nederlanden na de Opstand zouden kennen.<sup>94</sup> Zowel Filips van Kleef als Willem van Oranje speelden in op de ontevredenheid in de Nederlanden over het centrale bestuur waarvan de leden de eigen belangen boven die van de onderdanen stelden. Beide edelen gaven leiding aan het verzet, de verschillende afloop is bekend.

Waarom slaagde Filips van Kleef er niet in Maximiliaan van zijn gezag te ontslaan, terwijl Willem van Oranje zijn opstand heeft volgehouden en de Staten-Generaal er op zijn initiatief uiteindelijk toe overgingen de vorst van zijn soevereiniteit vervallen te verklaren? Een combinatie van factoren ligt aan dit verschil ten grondslag. Filips van Kleef is er samen met de opstandige Vlaamse steden nooit in geslaagd buiten Vlaanderen voldoende steun te mobiliseren. De interne verdeeldheid in Vlaanderen en Brabant en de radicale opstelling van een stad als Gent hebben de sympathie voor de opstand elders in de Nederlanden snel doen

vervliegen. In Brabant waren de banden van edelen en steden met Maximiliaan, zeker in vergelijking met hun latere betrekkingen met Filips II, nog te sterk. Filips van Kleef slaagde er niet in hen te overtuigen van de legitimiteit van zijn verzet. In Holland stelden Hoekse ballingen zich weliswaar formeel onder zijn leiderschap maar hun positie was te marginaal om het gewest bij de Vlaamse Opstand te doen aansluiten. Enkel en alleen uit solidariteit met radicale Vlamingen wilden de andere gewesten de wapens niet opnemen. Tegelijkertijd konden diezelfde Vlamingen de instandhouding van de positie van de leidende elites nauwelijks garanderen. De meeste edelen en leden van de stedelijke elite in de Nederlanden gaven er de voorkeur aan hun positie te bestendigen of te versterken in plaats van deze in de waagschaal te stellen voor een voornamelijk Vlaams avontuur waarvan de afloop onzeker was. Het ontbrak de inwoners van de Nederlanden in de tijd van Filips de Schone aan een bovengewestelijk gemeenschapsgevoel.

De rol van de vorst was in beide opstanden niet zonder belang. Maximiliaan heeft door de begunstiging van hem welgezinde edelen en steden in de verschillende gewesten zijn positie weten te handhaven en tegelijkertijd de aanhang van de opstand beperkt. Deze geraffineerde verdeelen-heers-politiek, door onder andere handig in te spelen op tegengestelde handelsbelangen, heeft belangrijk bijgedragen tot het mislukken van de Vlaamse Opstand. De harde opstelling van Filips II en zijn stadhouders maakte een overbrugging van de politieke en religieuze tegenstellingen veel moeilijker. Maximiliaan investeerde relatief gezien ook aanzienlijk meer middelen in de verovering van de Nederlanden die hij, meer dan Filips II, als kerngebied van zijn landen beschouwde.

De godsdienstkwesitie en de aanwezigheid van een bovengewestelijk gemeenschapsgevoel lijken ons tot de belangrijkste elementen te behoren waarmee de opstand van Willem van Oranje zich onderscheidt van die van Filips van Kleef. Voorts waren de strijdmiddelen waarover de prins beschikte, de pamfletten en andere 'papierwapens' die dankzij de boekdrukkunst snel konden worden vermenigvuldigd en de amfibische oorlogsvoering van de geuzen, omvangrijker en meer doeltreffend. Het verzet in de zestiende eeuw kon bovendien steunen op calvinistische netwerken die ontstonden uit de banden gesmeed in de ballingsoorden en

93 Vergelijk S. Epstein, *Freedom and Growth. The rise of states and markets in Europe, 1300-1750* (Londen en New York 2000) 169-174.

94 Dumolyn en Haemers, 'Patterns of urban rebellion', 385-8; M. Boone, 'La construction d'un républicanisme urbain. Enjeux de la politique municipale dans les villes flamandes au bas moyen âge', in: D. Menjot en J. Pinol ed., *Enjeux et expressions de la politique municipale (XIIe-XXe siècles)* (Parijs 1997) 41-60; K. Tilmans, 'Republikeins burgerschap en het civic humanism in de Bourgondisch-Habsburgse Nederlanden (1477-1566)', in: J. Kloek en K. Tilmans ed., *Een geschiedenis van het begrip 'burger' in de Nederlanden van de Middeleeuwen tot de 21ste eeuw* (Amsterdam 2002) 79-97.

op de geuzenschepen. De godsdienstkwestie verscherpte de tegenstellingen maar vergrootte tegelijkertijd de lotsverbondenheid onder de geuzen. Een dergelijke bovengewestelijke, standenoverschrijdende lotsverbondenheid, het vooruitzicht op een beter bestuur door de leiders van de opstand en een religieus geïnspireerd vrijheidsideaal ontbraken in 1488. Dit kan helpen verklaren waarom de inwoners van de Nederlanden, in het bijzonder de adel en de stedelijke elite, niet bereid waren de opstand van Filips van Kleef te ondersteunen. Diens geringe kans van slagen en het grote risico op verlies van bezittingen, functies, eer en reputatie zullen daarbij van doorslaggevend belang zijn geweest.

Tenslotte is voorzichtigheid geboden bij het tegenover elkaar plaatsen van het 'succes' van Willem van Oranje en het 'echec' van Filips van Kleef: het succes van de Nederlandse Opstand was niet compleet. Bij de dood van Willem van Oranje stond de zaak er maar treurig voor. In het zuiden van de Nederlanden is de opstand bovendien mislukt. Drie hoofdoorzaken zijn hiervoor aan te geven. Ten eerste bleef de aristocratie haar belangen, die zich voornamelijk in de zuidelijke gewesten concentreerden, evenals in de tijd van Filips van Kleef identificeren met die van de vorst. Het is in dit verband veelbetekend dat de meeste Hollandse edelen na 1579, toen de opstand in een langdurige oorlog veranderde, in Holland bleven, niet omdat ze het per se eens waren met de opstandelingen maar omdat hun bezittingen nu eenmaal in dat gewest waren gelegen.<sup>95</sup> Ten tweede waren de strijdkrachten die zowel Maximiliaan van Oostenrijk als Filips II konden mobiliseren veel groter dan die van de opstandelingen. De mislukte veldtochten van Filips van Kleef en Willem van Oranje in Brabant onderstrepen enerzijds dat de opstandelingen het niet zozeer van hun militaire kracht moesten hebben en anderzijds dat het kerngewest uiteindelijk grotendeels in handen van de wettige regering is gebleven. Ten derde waren de verhoudingen in Vlaanderen zowel tijdens de Vlaamse Opstand als aan het begin van de Nederlandse Opstand veel meer gepolariseerd dan die in Holland.<sup>96</sup> De radicale elementen in steden als Gent en Brugge bemoeilijkten zowel aan het einde van de vijftiende als aan het einde van de zestiende eeuw de aansluiting van opstandelingen in andere delen van de Nederlanden. Voor de gematigde Willem van Oranje was een radicale calvinistische

stadsrepubliek als Gent uiteindelijk evenzeer een blok aan het been als Filips II. Het feit dat de opstand in Holland en Zeeland toch heeft kunnen doorzetten moet in het licht van deze omstandigheden mede worden verklaard door de al genoemde geografische kenmerken die in het nadeel werkten van de zwaar bewapende regeringstroepen terwijl de amfibisch opererende geuzen er juist hun voordeel mee konden doen. Terwijl Filips van Kleef en zijn aanhangers zich willens nillens schikten in de rangen van de gevestigde orde, legden Willem van Oranje en zijn 'godsrijken stichtende piraten'<sup>97</sup> de basis voor een nieuwe staat.

Louis Sicking is als universitair docent verbonden aan het Instituut voor Geschiedenis van de Universiteit Leiden. Hij is auteur van *Neptune and the Netherlands. State, economy, and war at sea in the Renaissance* (Boston en Leiden 2004) en van *Frontières d'Outre-Mer. La France et les Pays-Bas dans le monde atlantique au XIXe siècle* (Parijs 2006) en publiceert voornamelijk op het terrein van de maritieme en expansiegeschiedenis, stads geschiedenis en de geschiedenis van de Nederlanden in de vijftiende en zestiende eeuw.

Jelle Haemers is verbonden aan het IUAP-project 'Stedelijke samenleving in de Lage Landen (late middeleeuwen - vroegmoderne tijden)' aan de Vakgroep Middeleeuwse Geschiedenis van de Universiteit Gent. Hij publiceerde over stadsgeschiedenis, de laatmiddeleeuwse adel en over de sociale en politieke geschiedenis van het graafschap Vlaanderen.

95 H.F.K. van Nierop, *Van ridders tot regenten. De Hollandse adel in de zestiende en de eerste helft van de zeventiende eeuw* (Amsterdam 2<sup>e</sup> druk 1990) 196.

96 Marnef, 'The towns', 97 en J.J. Woltjer, *Tussen vrijheidsstrijd en burgeroorlog. Over de Nederlandse Opstand 1555-1580* (Amsterdam en Leuven 1994) 128 en 138.

97 Deze uitdrukking is afkomstig van de katholieke historicus L.J. Rogier, 'Het karakter van de Opstand tegen Filips II', *Bijdragen voor de Geschiedenis der Nederlanden* 10 (1955-1956) 239-248, aldaar 239.